

НЕКОММЕРЧЕСКОЕ АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО
«НАЦИОНАЛЬНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ ПОВЫШЕНИЯ
БЛАГОПОЛУЧИЯ ДЕТЕЙ «ӨРКЕН»

**ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР
БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫМЕН ЖҰМЫС
ЖҮРГІЗУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

Гу «Управление образования города Астаны» Акимова Г.Ш.

«Өркен» балалардың әл-ауқатын арттыру ұлттық ғылыми-практикалық институтының ғылыми-әдістемелік кеңесінің ұсынысы бойынша
(2025 жылғы 1 қазандағы №4 хаттама негізінде)

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен жұмыс жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар– Алматы: «Өркен» БӘАҰҒПИ КеАҚ, 2025. – 62 б.

Әдістемелік нұсқаулықта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен жұмыс жүргізу бойынша педагогтерге, психологтарға, білім беру ұйымдарының әкімшілігіне және ата-аналарға арналған ұсыныстар кешені ұсынылады.

Құжатта білім беру мекемелерінің отбасылармен өзара әрекеттесуінің негізгі қағидаттары, түрлері мен кезеңдері қарастырылады, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету тәсілдері мен әдістері сипатталады.

Құрастырушылар: Иманбекова Б.И., Омарова Г.Б., Аскарлова А.Т.

Рецензенттер: Мукашева А.Б., педагогика ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті.

Мурзалинова–Яковлева С., «Әлеуметтік инклюзивтік бағдарламалар орталығы» қоғамдық қорының президенті.

© «ӨРКЕН» БӘАҰҒПИ КеАҚ, 2025

МАЗМҰНЫ:

I	Кіріспе	4
II	Жалпы ережелер	5
III	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытудың нормативтік-құқықтық негіздері	6
IV	ЕББҚ бар балалардың ата-аналарымен жұмыс істеу қағидаттары	7
V	Ата-аналардың жиі кездесетін қиындықтары	10
VI	Ата-аналар мен педагогтер және мамандар арасындағы өзара әрекеттестік	11
VII	Ата-аналармен жұмыс істеуге арналған практикалық құралдар	13
7.1	Кейс материалдар	14
7.2	Әртүрлі санаттағы балалардың ата-аналарымен жұмыс істеу бойынша ұсыныстар	25
VIII	ЕББҚ бар баланы түсінуге және қолдауға көмектесетін ата-аналарға арналған практикалық жаттығулар	28
IX	Тренинг сценарийлері – оқыту іс-шараларын өткізуге арналған дайын әдістемелер	32
9.1	5–8 сынып оқушыларының ата-аналарына арналған сабақ	37
9.2	9–11 сынып оқушыларының ата-аналарына арналған сабақ	45
X	Ата-аналарға психоэмоциялық қолдау көрсету	53
XI	Инклюзивті қауымдастықты қалыптастыру бойынша кеңестер	55
XII	Заманауи технологияларды қолдану бойынша ұсыныстар	56
XIII	Тиімді өзара әрекеттестікке арналған қосымша материалдар	58
XIV	Ұсынылатын әдебиеттер	61

I. КІРІСПЕ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту – инклюзивті білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жүйе барлық білім алушылар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталған. Қазіргі жағдайда білім беру әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеруі тиіс, оның мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне бейімделген сапалы білімге қолжетімділікті қамтамасыз етуі қажет. Ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды білім беру процесіне қосу арнайы жағдайлар жасауды ғана емес, сонымен қатар отбасы мен мамандардың белсенді қатысуын талап ететін кешенді тәсілді қажет етеді.

Білім беру ұйымдары мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары арасындағы тиімді өзара әрекеттестік – баланың сәтті бейімделуі, дамуы және әлеуметтенуі үшін шешуші рөл атқарады. Бұл тезис қазақстандық авторлар – Д.Д. Бейсембаева, Р.О. Бугубаева, М.Б. Турлубекова, С. Нұрғалиева, Е.М. Нұртазина, Н. Беляков, В.П. Русанов, Т.С. Сигутина, Р.К. Нұрмағанбетова, А.Ж. Мұрзалинова, Ю. Дмитриев, А. Оралбекова және басқа да зерттеушілердің еңбектерімен дәлелденеді.

Отбасы – инклюзивті білім беру жүйесінің негізгі субъектісі және ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың дамуына, оқытуына және әлеуметтік бейімделуіне шешуші ықпал етеді. Қазіргі ғылыми көзқарастарға сәйкес, инклюзивті тәжірибенің тиімділігі тек педагогикалық және институционалдық жағдайлармен ғана емес, білім беру процесінің серіктесі ретінде отбасының белсенді қатысуымен анықталады.

Көптеген зерттеулер көрсеткендей, ата-аналарды білім беру іс-әрекетіне тарту баланың академиялық жетістіктерін арттыруға, эмоционалдық әлауқатын нығайтуға және әлеуметтік құзыреттіліктің тұрақты үлгілерін қалыптастыруға ықпал етеді (Dunst, Trivette & Hamby, 2007; Turnbull және т.б., 2015; Bronfenbrenner, 2005).

Ата-аналар – баланың өміріндегі алғашқы және басты тәлімгерлер, сондықтан олардың білім беру процесіне белсенді қатысуы баланың жетістігіне тікелей әсер етеді. Алайда көптеген ата-аналар баласының қажеттіліктерін түсінуде, оның оқуы мен дамуын қолдау жолдары туралы ақпараттың жетіспеушілігіне байланысты қиындықтарға тап болады. Осыған байланысты, ата-аналарға әдістемелік материалдарға, мамандардың кеңесіне және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды.

Осы әдістемелік ұсыныстар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарына, педагогтерге, психологтарға және білім беру ұйымдарының әкімшілігіне әдістемелік қолдау көрсету мақсатында әзірленді. Олар білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы тиімді өзара әрекеттестік жүйесін қалыптастыруға, ата-аналардың инклюзивті білім беру мүмкіндіктері туралы хабардарлығын арттыруға және білім беру мекемелері мен отбасылар арасындағы серіктестік қатынастарды дамытуға бағытталған.

Құжатта осы санаттағы балалармен жұмыс істеудің нормативтік-құқықтық негіздері туралы ақпарат берілген, білім беру ұйымдарының ата-аналармен ынтымақтастығының негізгі қағидаттары мен түрлері қарастырылған, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды сүйемелдеуді ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар ұсынылған.

Құжатта жайлы білім беру ортасын құру, баланы психологиялық қолдауды қамтамасыз ету, оқу процесін дараландыру және тиімді педагогикалық технологияларды қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, әдістемелік ұсыныстарда білім беру ұйымдары мен отбасылар арасындағы табысты өзара әрекеттестік тәжірибелері, жаттығулар, тренинг бағдарламалары және педагогтер мен ата-аналарға өнімді ынтымақтастық орнатуға көмектесетін қосымша құралдар келтірілген.

Әдістемелік ұсыныстар білім беру ұйымдарының мамандарына да, өз балаларына қолайлы оқу және даму жағдайларын жасауға ұмтылатын ата-аналарға да пайдалы бола алады. Бұл ұсыныстарды қолдану білім беру процесінің барлық қатысушыларының бірлескен жұмысының тиімділігін арттыруға, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың табысты оқуы, тәрбиесі және әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін инклюзивті орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

II. ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕР

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар (ЕББҚ) – бұл физикалық, психикалық, интеллектуалдық немесе сенсорлық ерекшеліктеріне байланысты білім алуы үшін арнайы жағдайларды қажет ететін білім алушылар. Мұндай балалардың табысты оқуы мен дамуына қолайлы жағдай жасау үшін ата-аналар мен білім беру ұйымдарының өзара әрекеттестігі шешуші рөл атқарады.

ЕББҚ бар балалар санаттарына мыналар жатады:

- *Есту қабілеті бұзылған балалар (саңырау және нашар еститін)* – оқытуда арнайы әдістерді қажет етеді, мысалы: ымдау тілі, есту аппараттары және кохлеарлық имплантация.
- *Көру қабілеті бұзылған балалар (соқыр және нашар көретін)* – оқытуда тактильді құралдар, Брайль қарпі және тифлотехникалық құралдарды қолдану қажет.
- *Сөйлеу қабілеті ауыр бұзылған балалар (дизартрия, алалия, афазия)* – логопедиялық көмек пен балама коммуникация әдістерін қажет етеді.
- *Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар (ДЦП, миопатия, омыртқа бұлшықет атрофиясы)* – қолжетімді орта мен бейімделген оқу материалдарын ұйымдастыруды талап етеді.
- *Психикалық дамуы кешеуілдеген балалар (ПДК)* – түзету бағдарламалары мен жеке оқыту тәсілдерін қажет етеді.

- *Аутизм спектріндегі бұзылыстары бар балалар (АСБ)* – визуализацияны, кеңістікті құрылымдауды және болжамдылықты қолдайтын арнайы оқыту әдістерін қажет етеді.
- *Интеллектуалдық бұзылыстары бар балалар* – олардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып бейімделген білім беру бағдарламаларын қажет етеді.
- *Эмоциялық-ерік және мінез-құлық бұзылыстары бар балалар (СДВГ, мазасыздық бұзылыстары)* – психологиялық-педагогикалық қолдауды және эмоционалдық жайлылықты қамтамасыз ететін жағдайларды қажет етеді.

Бұл санаттардың әрқайсысы жеке көзқарасты, арнайы әдістемелерді қолдануды және білім беру ортасын бейімдеуді талап етеді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары мен білім беру ұйымдары арасындағы тиімді өзара әрекеттестік баланың табысты оқуы мен әлеуметтенуіне ықпал етеді, оның әлеуетін жүзеге асыруға және өмір сапасын арттыруға көмектеседі.

III. ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту (бұдан әрі – ЕББҚ) Қазақстан Республикасында олардың құқықтарын қамтамасыз етуге және сапалы білім алуға жағдай жасауға бағытталған бірқатар нормативтік-құқықтық құжаттармен реттеледі. Негізгі құжаттарға мыналар жатады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда қабылданған) әрбір азаматтың білім алуға құқығын, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың да құқығын кепілдейді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345>
- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (2007 жылғы 27 шілде) білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарын айқындайды, инклюзивті білім беру және ЕББҚ бар балалар үшін арнайы жағдайлар жасау туралы ережелерді қамтиды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>
- Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңы (2002 жылғы 8 тамыз) – әрбір баланың физикалық немесе психикалық мүмкіндіктеріне қарамастан білім алуға және дамуға құқығын бекітеді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345>
- Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы (2002 жылғы 11 шілде) – ЕББҚ бар балаларды қоғамға интеграциялау үшін мемлекеттік қолдау шараларын және жағдайларды белгілейді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343>
- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығы «Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау

қағидаларын және бағдарламаларын бекіту туралы»: бұл құжат ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын белгілейді, сондай-ақ ЕББҚ бар балалардың қажеттіліктерін анықтау және бағалау үшін қолданылатын рәсімдер мен критерийлерді айқындайды.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618>

- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығы «Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы»: бұл құжат педагогикалық қызметкерлердің және оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарына қойылатын үлгілік біліктілік сипаттамаларын айқындайды, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін мамандарға қойылатын талаптарды қамтиды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V090005750>
- Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы № 385 бұйрығы «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарын қоспағанда, тиісті типтердегі және түрлердегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы»: бұл құжат білім беру ұйымдарының қызметін реттейтін үлгілік қағидаларды белгілейді, оның ішінде инклюзивті оқытуды ұйымдастыру және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін арнайы жағдайлар жасау жөніндегі ережелерді қамтиды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029329>
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы № 1143 қаулысы «Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы»: бұл құжат елдегі инклюзивті білім беруді дамытудың стратегиялық бағыттары мен қағидаларын айқындайды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143>

Сонымен қатар, Қазақстан 2015 жылы ратификациялаған Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция сияқты халықаралық құжаттар мемлекетке инклюзивті білім беруді және барлық балалар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету міндетін жүктейді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000288>

Бұл нормативтік-құқықтық актілер Қазақстан Республикасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және инклюзивті білім беруді іске асыру үшін негіз қалыптастырады.

IV. ЕББҚ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ҚАҒИДАТТАРЫ

Отбасына бағытталған жұмыстың ғылыми-теориялық негізін төмендегі тәсілдер құрайды:

Экожүйелік (биоэкологиялық) тәсіл – баланың дамуы отбасыдан бастап мәдениет пен уақытқа дейінгі көптеген деңгейдегі ортада өзара әрекеттесу арқылы жүзеге асатынын атап көрсетеді. Бұл ата-аналармен жұмыс тек отбасы

жағдайымен шектелмей, білім беру, әлеуметтік және мәдени жүйелермен байланыстарды ескеруді көздейді.

Отбасылық жүйелік тәжірибелер моделі – ата-аналардың қатысуы мен әл-ауқатының сапасына әсер ететін негізгі факторлар ретінде отбасының қажеттіліктеріне, ресурстарына, қолдауларына және күшті жақтарына назар аударады. Практикада бұл ата-аналардың әлеуетін дамыту, отбасылық ресурстарды нығайту және отбасының бірлескен іс-шараларға қатысуын білдіреді.

Жүйелік тәсіл – отбасыны өзара әрекеттесулері, функциялары және өмірлік цикл кезеңдері бар біртұтас жүйе ретінде қарастырады. Ата-аналармен тиімді жұмыс оларды серіктес ретінде тартуды, отбасылық міндеттер мен өтпелі кезеңдерді ескеруді қамтиды, тек «жоғарыдан» қызмет көрсетумен шектелмейді.

Ата-аналармен өзара әрекеттестікті ұйымдастыру кезінде келесі қадамдар ұсынылады:

- отбасының сипаттамаларын (құрылымы, ресурстары, қиындықтары) диагностикалау;
- отбасылық ресурстарды дамытуға және ата-аналық ұстанымды күшейтуге бағытталған қолдау бағдарламасын әзірлеу;
- ата-аналармен коммуникацияны серіктестік ретінде құру, мұнда ата-ана мен маман жасөспіріммен бірге кәсіби бағдарлау жұмысының ортақ траекториясын қалыптастырады;
- контексті (мектептік, әлеуметтік, мәдени, экономикалық) және оның жасөспірім мен оның отбасылық ортасына әсерін ескеру (Bronfenbrenner);
- отбасының даму кезеңдері мен өтпелі кезеңдерін (мысалы, жасөспірімнің дербестікке көшуі, мамандық таңдау, отбасылық рөлдердің өзгеруі) сүйемелдеуге қосу.

Ата-аналармен жұмысқа кешенді көзқарас тек балаға ғана емес, отбасылық және әлеуметтік контекстке бағытталған отбасылық қолдау теориялары мен зерттеулерін біріктіреді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балалардың ата-аналарымен жұмыс тиімді, құрметті өзара әрекеттестікті, отбасыға қолдауды және білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында серіктестік қатынастарды дамытуға бағытталған негізгі қағидаттарға негізделуі тиіс:

1. Жеке көзқарас – баланың даму ерекшеліктері мен отбасылық жағдайын ескеру;
2. Серіктестік және ынтымақтастық – ата-аналардың білім беру процесіне тең құқықты қатысуы;
3. Ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігі – ЕББҚ бар балаларды оқыту әдістері мен технологиялары туралы ата-аналарды өзекті мәліметтермен қамтамасыз ету;
4. Психологиялық-педагогикалық қолдау – ата-аналар мен педагогтер, мамандар арасындағы өзара әрекеттестікке қолайлы жағдай жасау.

1. Жеке көзқарас

Әрбір отбасы мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) әр бала өзіне тән ерекшеліктерге, қажеттіліктерге және мүмкіндіктерге ие. Жеке көзқарас мыналарды ескеруді көздейді:

- баланың даму ерекшеліктері (когнитивтік, физикалық, эмоционалдық, әлеуметтік);
- отбасындағы тәрбиелеу мен оқыту жағдайлары;
- ата-аналардың ақпараттық және психологиялық қолдауға деген қажеттіліктері;
- ата-аналардың білім беру процесіне қатысу деңгейі.

Бұл қағидатты іске асыру жеке ұсыныстарды әзірлеуді, оқыту мен түзету жұмыстарының оңтайлы түрлерін таңдауды, сондай-ақ білім беру процесін ұйымдастыруда икемділікті қамтиды.

2. Серіктестік және ынтымақтастық

Ата-аналар білім беру процесінің белсенді қатысушылары болып табылады, сондықтан баланың оқуы мен дамуына қатысты шешімдер қабылдауда олардың пікірі ескерілуі тиіс. Ата-аналар мен білім беру ұйымдары арасындағы ынтымақтастық сенімге, құрметке және өзара жауапкершілікке негізделуі қажет.

Мұндай серіктестіктің түрлері мыналар болуы мүмкін:

- ата-аналардың жеке білім беру маршруттарын (ЖБМ) әзірлеуге қатысуы;
- бірлескен кездесулер, дөңгелек үстелдер, конференциялар;
- ата-аналарды мектеп іс-шараларына, жобалық және сыныптан тыс қызметке тарту;
- баланың оқудағы және бейімделудегі ағымдағы жетістіктері мен қиындықтарын талқылау.

3. Ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігі

Ата-аналар ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балаларды оқыту әдістері, технологиялары және мүмкіндіктері туралы өзекті ақпаратқа ие болуы маңызды. Білім беру ұйымдарының ашықтығы мыналарды көздейді:

- ата-аналарға бағдарламалар, оқу жоспарлары және қосымша қызметтер туралы ақпарат беру;
- мамандардың (дефектологтар, психологтар, логопедтер, әлеуметтік педагогтар) кеңестері;
- ақпараттық ресурстарға қол жеткізу (буклеттер, әдістемелік материалдар, вебинарлар, онлайн курстар);
- ата-аналарға арналған білім беру іс-шараларын өткізу.

4. Психологиялық-педагогикалық қолдау

ЕББҚ бар балалардың ата-аналары көбінесе эмоционалдық және психологиялық қиындықтарға тап болады. Педагогтер мен мамандармен өзара әрекеттестікке қолайлы орта құру олардың сенімділігін арттырып, ынтымақтастыққа дайын болуына ықпал етеді.

Қолдау түрлері:

- психологтардың жеке және топтық кеңестері;

- бала тәрбиесі мен өзара әрекеттестік мәселелері бойынша ата-аналарға арналған тренингтер;
- ЕББҚ бар балалардың ата-аналарына арналған өзара көмек топтарын қалыптастыру;
- ата-аналардың күйзелісін және эмоционалдық шаршауын төмендетуге бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру.

Осы қағидаттарды іске асыру білім беру ұйымдары мен отбасылар арасындағы тиімді өзара әрекеттестікті қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде ЕББҚ бар балалардың сәтті бейімделуі мен дамуына тікелей әсер етеді.

V. АТА-АНАЛАРДЫҢ ЖИИ КЕЗДЕСЕТІН ҚИЫНДЫҚТАРЫ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балалардың ата-аналары көбіне эмоционалдық жағдайға байланысты қиындықтарға, құқықтары мен мүмкіндіктері туралы ақпараттың жеткіліксіздігіне, білім беру ұйымдарымен өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне, сондай-ақ материалдық және әлеуметтік факторларға байланысты мәселелерге тап болады. Бұл жағдайлар ата-аналарда күйзеліс тудырып, баланы тәрбиелеу мен оқыту процесін күрделендіруі мүмкін. Осы қиындықтарды түсіну педагогтерге, психологтарға және білім беру ұйымдарының әкімшілігіне ата-аналармен тиімді өзара әрекеттестік орнатуға және қажетті қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

1. Абыржу мен мазасыздық сезімі

ЕББҚ бар баласына диагноз қойылған кезде ата-аналар түрлі эмоцияларды бастан кешіреді: қорқыныш, сенімсіздік, кінә сезімі. Олар мынадай сұрақтарға жауап іздейді: Баланың болашағын қалай құруға болады? Қоғам оны қабылдамаса не істеу керек? Оны қалай дербес етуге көмектесуге болады?

Не көмектеседі?

- Бұл жолдан өткен ата-аналармен қарым-қатынас. Олар алғашқы кезеңдерде не істеу керектігін айтып бере алады.
- Психологпен жұмыс. Ол мазасыздық — табиғи реакция екенін түсінуге көмектеседі, бірақ ол әрекет етуге кедергі болмауы тиіс.
- Мамандарға сенім арту. Педагогтер мен дефектологтарға сұрақ қоюға және түсініктеме сұрауға болатынын түсіну маңызды.

2. Ақпараттың жеткіліксіздігі

Көптеген ата-аналар өз құқықтарын білмейді, қандай білім беру маршруттары бар екенін түсінбейді және қайдан білікті көмек алуға болатынын да білмейді. Интернет әрдайым сенімді жауап бермейді, ал кәсіби терминологиясы бар құжаттарды түсіну қиын.

Не көмектеседі?

- Ата-аналардың құқықтары мен білім беру мүмкіндіктері туралы қарапайым әрі түсінікті жадынамалар;
- Мамандардың ашық кеңестері — ата-аналар жиналыстары, дефектологтармен, логопедтермен және психологтармен кездесулер;

- Мектеп тарапынан қолдау – егер мектеп түсіндіру жұмыстарын жүргізсе, ата-аналарға бағдар алу оңайырақ болады.

3. Педагогтермен және мектеппен келіспеушіліктер

Кейбір ата-аналар мұғалімдермен бірден тіл табыса алмайды. Кейде мектеп баланың ерекшеліктерін ескермейтіндей көрінеді, кейде ата-аналарға «қиын» немесе «талапшыл» ретінде қарайтын сияқты. Бұл сенімсіздікке, түсінбеушілікке және тіпті келіспеушіліктерге әкелуі мүмкін.

Не көмектеседі?

- Серіктестік қарым-қатынасты қалыптастыру – мұғалімдер мен ата-аналар бір-бірін қарсылас емес, одақтас ретінде көруі керек;
- Білім беру маршрутын бірлесіп талқылау – егер ата-аналар процеске қатысса, мектеп олардың пікірін ескереді;
- Нақты кері байланысты қалыптастыру – ата-аналарға баланың мектептегі жағдайын түсіну маңызды.

4. Қаржылық және тұрмыстық қиындықтар

Көптеген отбасылар қосымша сабақтарға, оңалту жұмыстарына, арнайы жабдықтарға едәуір қаражат жұмсауға мәжбүр. Кейде ата-аналарға жұмыс пен балаға тұрақты күтім жасауды қалай үйлестіру керектігі туралы сұрақ туындайды.

Не көмектеседі?

- Жеңілдіктер мен қолдау мүмкіндіктері туралы ақпарат беру (зейнетақы, өтемақы, тегін бағдарламалар);
- Білім беру ұйымдары мен ҮЕҰ тарапынан қолдау көрсету;
- Ата-аналарға жүктемені дұрыс бөлуге мүмкіндік беретін ыңғайлы күн тәртібін құру.

5. Баланың әлеуметтенуі және қоғамның көзқарасы

Ата-аналар көбінесе баласының мазаққа, қабылдамауға немесе оқшаулануға тап болуынан қорқады. Бұл әсіресе жасөспірім кезеңінде айқын байқалады, өйткені бұл жаста құрдастармен қарым-қатынас өте маңызды.

Не көмектеседі?

- Ата-аналарға күйзелісті жағдайларда баланы қалай қолдауға болатынын түсіндіру (буллинг жағдайларын талқылау, өзін-өзі қорғауға үйрету);
- Мектептерде инклюзивті іс-шаралар өткізу – сынып сағаттары, жобалар, бірлескен сабақтар, олар құрдастар арасында түсіністік пен қабылдауды қалыптастырады;
- Мұғалімдермен жұмыс – егер педагог ЕББҚ бар баланың қажеттіліктерін түсінсе, ол сыныпта қауіпсіз және жайлы орта ұйымдастыра алады.

VI. АТА-АНАЛАР МЕН ПЕДАГОГТЕР ЖӘНЕ МАМАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІК

ЕББҚ бар балаларды оқыту мен дамытуда ата-аналар, педагогтер және мамандар арасындағы тиімді ынтымақтастық маңызды рөл атқарады. Мұндай өзара әрекеттестік баланың жеке ерекшеліктеріне бейімделген қолдаушы орта құруға көмектеседі және оның сәтті әлеуметтенуіне ықпал етеді.

1. ЕББҚ бар баланы сүйемелдеудегі мамандардың рөлі

Ата-аналар көбінесе баланың оқуы мен дамуына қатысты түрлі сұрақтарға тап болады, сондықтан білім беру ұйымының мамандарымен өзара әрекеттестікті жолға қою маңызды:

- Педагог-психолог – бала мен ата-аналарға психологиялық қолдау көрсетеді, мазасыздықпен күресуге көмектеседі, эмоциялық реттеу стратегияларын әзірлейді.
- Дефектолог – бейімделген білім беру бағдарламаларын әзірлейді, баланың ерекшеліктерін ескере отырып оқу дағдыларын меңгеруге көмектеседі.
- Логопед – сөйлеу, коммуникация және когнитивтік процестерді дамыту бағытында жұмыс істейді, бұл сөйлеу дамуы кешеуілдеген, аутизм спектрі бұзылыстары (РАС), есту қабілеті бұзылған балалар үшін өте маңызды.
- Әлеуметтік педагог – отбасына қоғамдық ұйымдармен байланыс орнатуға көмектеседі, күрделі әлеуметтік жағдайларда қолдау көрсетеді.
- Сынып жетекшісі мен пән мұғалімдері – баланың жайлы оқуы үшін білім беру ортасын қалыптастырады, оқу материалын бейімдейді.
- Тьютор немесе ассистент (егер қарастырылған болса) – баланың оқу процесінде бағдар алуына көмектеседі, тапсырмаларды орындауды жеңілдетеді.

Ата-аналар мамандардан көмек сұраудан қорықпауы керек, сұрақтар қойып және баланы қолдауға арналған стратегияларды бірлесіп әзірлеуі маңызды.

2. Жеке білім беру маршруты (ЖБМ) бойынша бірлескен жұмыс

Жеке білім беру маршруты (ЖБМ) – бұл ЕББҚ бар балаға арналған, оның ерекшеліктерін, қабілеттері мен қажеттіліктерін ескеретін дербестендірілген оқу жоспары. Оны әзірлеу ата-аналар мен педагогтер және мамандардың бірлескен жұмысын талап етеді.

ЖБМ әзірлеу процесі мыналарды қамтиды:

- баланың білім және дағдылары деңгейін диагностикалау;
- оқыту мен дамудың мақсаттарын анықтау;
- оқыту мен түзету жұмыстарының тиісті әдістерін таңдау;
- жетістіктерді бақылау және түзетулер енгізу.

Ата-аналар ЖБМ талқылауға және әзірлеуге белсенді қатысуы тиіс, сонда баланың оқуы барынша жайлы әрі тиімді болады.

3. Ата-аналар мен мектеп арасындағы тиімді өзара әрекеттестік түрлері

ЕББҚ бар баланы сапалы сүйемелдеуді қамтамасыз ету үшін ата-аналар мен білім беру ұйымы арасында тұрақты байланыс орнату маңызды.

Өзара әрекеттестік түрлері:

- Баланың даму динамикасын талқылау үшін педагогтер мен мамандармен жеке кеңесулер;
- Психологтар, дефектологтар, логопедтер қатысатын ата-аналарға арналған дөңгелек үстелдер, семинарлар, вебинарлар;

- Балаға тиімді қолдау көрсету бойынша бірлескен ата-аналық тренингтер;
- Бақылау күнделіктері, чаттар, электрондық платформалар арқылы кері байланыс, онда баланың жетістіктері тіркеледі;
- Әлеуметтік дағдыларды дамытуға және ата-аналар мен мектеп арасындағы байланысты нығайтуға ықпал ететін бірлескен іс-шаралар (шеберлік сабақтары, экскурсиялар, квесттер).

Ата-аналар мен педагогтер, мамандар арасындағы тиімді өзара әрекеттестік балаға кешенді қолдау көрсетуге, жайлы білім беру ортасын құруға және оның әлеуетін барынша ашуға мүмкіндік береді.

ЕББҚ (ерекше білім беру қажеттіліктері) бар балаларды тиімді сүйемелдеу тек мектеп, отбасы, психологиялық-педагогикалық кабинеттер (ППК) және психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар (ПМПК) арасындағы үйлесімді ведомствоаралық өзара әрекеттестік жағдайында мүмкін болады.

ПМПК (психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация) – баланы кешенді тексеруден өткізіп, арнайы оқу жағдайларын, түзету қолдауын, педагог-ассистентті немесе бейімделген білім беру бағдарламасын ұйымдастыру қажеттілігі туралы қорытынды шығарады. ПМПК қорытындысы білім беру маршрутын анықтау және баланы сүйемелдеу жүйесін ұйымдастырудың негізі болып табылады.

ППК (психологиялық-педагогикалық кабинет) – білім беру процесін ұйымдастыру барысында ЕББҚ бар балаларға тікелей сүйемелдеу көрсетеді: түзету-дамыту сабақтары, психологиялық көмек, ата-аналарды консультациялау, даму динамикасын мониторингілеу. Сонымен қатар, ППК сынып жетекшілерімен және мектеп педагогтарымен өзара әрекеттесіп, оқу процесін бейімдеу және психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша ұсыныстар береді.

Мектеп, отбасы және мамандар арасындағы өзара әрекеттестік келесі түрде жүзеге асырылады:

- Мектепте оқуда және бейімделуде айқын қиындықтар байқалған жағдайда ата-аналарды ПМПК-ға тексеруге бағыттау.
- ПМПК ұсыныстар мен қорытынды береді, олар ППК-де түзету-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың негізі болады.
- ППК баланы сүйемелдеудің жеке жоспарын (СЖЖ) әзірлейді және педагогтер, ата-аналар мен мектеп мамандарының қызметін үйлестіреді.

Ата-аналар процеске консультациялар, түзету және тәрбиелік жұмысты бірлесіп жоспарлау, баланың даму динамикасын мониторингтеуге қатысу арқылы қосылады.

Осылайша, «ПМПК — ППК — мектеп — отбасы» өзара әрекеттестік жүйесі инклюзия қағидатын жүзеге асырудың негізгі механизмі болып табылады, ол ЕББҚ бар балаларға кешенді, мақсатты және үздіксіз көмек көрсетуді қамтамасыз етеді.

VII. АТА-АНАЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУГЕ АРНАЛҒАН ПРАКТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР

Практикалық бөлім ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балалардың ата-аналары мен білім беру ұйымдары арасындағы тиімді өзара әрекеттестікті қамтамасыз етуге бағытталған. Ұсынылған материалдар педагогтерге, психологтарға, әкімшілікке және ата-аналарға балаларды қолдау әдістерін меңгеруге, олардың бейімделу мүмкіндіктерін арттыруға және жайлы білім беру ортасын құруға көмектеседі.

Практикалық бөлімге мыналар кіреді:

- Кейс материалдар – нақты жағдайларды талдау және оларды шешу бойынша ұсынымдар;
- Жаттығулар – баланың ерекшеліктерін түсінуге көмектесетін ата-аналарға арналған практикалық тапсырмалар;
- Тренинг сценарийлері – оқыту іс-шараларын өткізуге арналған дайын әдістемелер;
- Қосымша материалдар – жадынамалар, бақылау парақтары және тиімді өзара әрекеттестікке арналған басқа да құралдар.

7.1 1-Кейс: Аутизм спектрі бұзылыстары (РАС) бар баланың мектеп ортасына бейімделуі

Жағдаят сипаттамасы

Артем, 9 жаста, 3-сынып оқушысы, «аутизм спектрі бұзылыстары» (РАС) диагнозы қойылған. Сыныпта ол келесі қиындықтарға тап болады: көзге тік қарамайды, әңгімеге қосылмайды, мұғалімнің сұрақтарына жауап бермейді, кейде сөздерді айқайлап айтады, тапсырмалардың ауысуын түсінбейді, шу көп ортада күйзеліске ұшырайды. Мұғалімдер мен сыныптастары онымен қалай әрекеттесу керектігін білмейді, ал ата-анасы баланың мектепке барғысы келмейтінін және жиі жылап қайтатынын айтып шағымданады.

Мәселені талдау

1. Артем сенсорлық жүктемені (шу, жарық, адамдар көптігі) көтере алмайды.
2. Ол күрделі ауызша нұсқауларды қабылдамайды, тапсырма ауысқанда шатасады.
3. Мұғалімдер материалды қалай түсіндіру және баланың мінез-құлқын басқару керектігін білмейді.
4. Ата-аналар айналадағы теріс көзқарастан күйзеліске ұшырайды.

Шешімдер

1. Мектеп ортасын баланың ерекшеліктеріне бейімдеу

Ең алдымен балаға мектепте жайлы жағдай жасау маңызды. Мұғалім Артемнің назарын шоғырландыру және ауызша ақпаратты қабылдау қиындықтарын ескеруі керек. Ұсынылады:

- Визуалды нұсқаулықтарды қолдану (суреттер, тапсырма кезеңдері көрсетілген карточкалар), олар баланың мектеп кестесі мен оқу процесінде бағдар алуына көмектеседі.
- Балаға демалуға мұқтаж екенін білдіретін арнайы белгі (мысалы, карточка көтеру) туралы келісу.

2. Оқытуға икемді көзқарас

Стандартты оқыту әдістері аутизм спектрі бұзылыстары (РАС) бар бала үшін тиімді болмауы мүмкін, сондықтан процесті бейімдеу қажет:

- Нұсқаулар нақты, қысқа, бір-екі сөйлеммен тұжырымдалуы тиіс. Мысалы, «Есептің шешімін дәптерге жазыңдар» дегеннің орнына «Қаламды алып, мына жерге сандарды жаз» деу тиімдірек.
- Артемнен тапсырманы бірден орындауды талап етпеу керек. Ақпаратты түсіну үшін уақыт беру қажет, мысалы, құм сағат немесе таймер арқылы.
- Егер бала тапсырманы түсінбесе, оны бірнеше рет ауызша түсіндірудің орнына, мысал арқылы көрсеткен дұрыс.

3. Ұжыммен жұмыс

Аутизм спектрі бұзылыстары (РАС) бар баланың сыныпқа бейімделуі сыныптастарының оның ерекшеліктерін түсінуіңіз мүмкін емес. Ұсынылады:

- Сыныптастармен барлық балалар әртүрлі екенін, бірақ әрқайсысы мектепте жайлы жағдайға құқылы екенін түсіндіретін іс-шара өткізу.
- Артемге көмектесу процесіне балаларды тарту (мысалы, түсіністікпен қарайтын, сабырлы сыныптастан «жолдас» тағайындау).
- Артемнің кейбір реакциялары дөрекілік немесе еркелік емес, оның әлемді қабылдау ерекшелігімен байланысты екенін түсіндіру.

5. Баланың эмоционалдық жағдайын қолдау

Күйзелісті жағдайлардың алдын алу үшін:

- Сенсорлық жүктемеден шаршаған кезде балаға қысқа үзіліс жасау мүмкіндігін ұйымдастыру. Бұл тыныш бұрыш, құлаққап немесе антистресс ойыншықтар болуы мүмкін.
- Кестедегі күрт өзгерістерден аулақ болу, өзгерістер туралы алдын ала ескерту (мысалы, мұғалімнің ауысуы немесе сыныптан тыс іс-шара).
- Бала қоршаған ортамен байланыс орнатуға тырысқан кез келген әрекетін мадақтау, тіпті ол вербалды емес түрде болса да.

6. Ата-аналармен өзара әрекеттестік

Ата-аналар – баланың бейімделу процесінің негізгі қатысушылары, сондықтан:

- Мектептегі жетістіктер мен қиындықтарды үнемі талқылау.
- Мінез-құлық пен оқу процесін түзету стратегияларын бірлесіп әзірлеу.
- Үйде және мектепте тәрбиелеуге бірыңғай көзқарас қалыптастыру, талаптарда қайшылық болмауы үшін келісу.

2-Кейс: Психикалық дамуы тежелген (ЗПР) оқушыны оқу бағдарламасын меңгеруде қолдау көрсету

Жағдаят сипаттамасы

Алина, 8 жаста, 2-сынып оқушысы, психикалық дамуының тежелуі (ЗПР) бар. Қыз тез шаршайды, материалды бірден есте сақтамайды, жазу мен санауда қиындықтар көреді, тапсырмаларды баяу орындайды. Педагог Алинаның жиі алаңдайтынын байқайды, ал сыныптастары оның баяулығына күле бастайды. Ата-анасы қыздарының оқу бағдарламасына ілесе алмай, оқуға қызығушылығын жоғалтып жатқанын уайымдайды.

Мәселені талдау

1. Балаға ақпаратты қабылдап, меңгеру үшін көбірек уақыт қажет.
2. Алинада когнитивті процестер (жад, назар, ойлау) жеткілікті дамымаған.
3. Ол шоғырлануда қиындық көреді және қызығушылығын тез жоғалтады.
4. Құрдастарының қолдауының болмауы оқуға деген мотивацияны төмендетеді.

Шешім жолдары

1. Жеке оқыту тәсілі

Педагог Алинаға тапсырмаларды орындау үшін көбірек уақыт қажет екенін ескеруі тиіс. Сондықтан:

- Тапсырмалар нақты, түсінікті түрде берілуі керек. Мысалы, «Есепті шығарыңдар» дегеннің орнына «Кел, бірге санайық, барлығы қанша алма бар?» деп айту керек.
- Материалды қайталау және тәжірибе арқылы бекіту – ережені жай түсіндіру емес, оны қалай қолдануға болатынын көрсету.
- Тапсырмаларды шағын қадамдарға бөлу. Мысалы, әңгіме жазу керек болса, алдымен идеяны талқылау, кейін жоспар құру, содан соң бірінші абзацты жазу.

2. Ойын арқылы оқу дағдыларын дамыту

Алина дәстүрлі форматтағы ақпаратты қабылдауда қиындық көреді, сондықтан оқуға ойын элементтері енгізілуі тиіс:

- Әріптер мен сандарды есте сақтау үшін түрлі-түсті карточкаларды қолдану.
- Назар мен логиканы дамытуға арналған қарапайым ережелері бар үстел ойындары.
- Сөздерді суреттермен байланыстыруға көмектесетін флеш-карточкалар.

3. Жағымды өзін-өзі бағалауды қалыптастыру

Қыз өзін сыныптастарынан «төмен» сезінбеуі маңызды. Ол үшін:

- Кішкентай жетістіктері үшін де мақтау («Бүгін сен кеше жазғаннан көп әріп жаздың, жарайсың!»).
- Жетістікке жету жағдайларын жасау – өзін көрсете алатын тапсырмалар беру (сурет салу, мүсіндеу, әңгіме айту).
- Өзін ұжымның бір бөлігі ретінде сезінуі үшін – топтық жұмыстарға қатыстыру.

4. Ата-анамен жұмыс

- Ата-анаға «дұрыс емес» деген ескертулердің орнына Алинаға қолдау мен мақтау қажет екенін түсіндіру.
- Үйде жад пен назарды дамытуға арналған жаттығулар ұсыну (қысқа әңгімелерді оқып, талқылау, есте сақтау ойындары).
- Отбасымен байланыста болу, баланың жетістіктері туралы айту, қосымша ресурстар ұсыну.

3-Кейс: Орта мектептегі сал ауруы бар (ДЦП) оқушыны инклюзивті оқыту

Жағдаят сипаттамасы

Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына Арман есімді оқушы қабылданды. Оған орта дәрежелі церебралды сал ауруы (ДЦП) диагнозы қойылған. Арманның қол моторикасы бұзылған, ол жүріп-тұру үшін жүріс арбасын пайдаланады және кейде мүгедектер арбасын қолданады. Когнитивтік қабілеттері сақталған, алайда моторика ерекшеліктеріне байланысты жазу және тапсырмаларды жылдам орындау кезінде қиындықтар туындайды.

Арман жалпы сыныпта оқып, мектеп өміріне белсене қатысқысы келеді, алайда бірнеше қиындықтарға тап болуда:

- Сынып пен мектептің оның қажеттіліктеріне жеткілікті бейімделмеуі (биік табалдырықтар, пандустардың болмауы, қолайсыз парталар).
- Жазу және практикалық тапсырмаларды орындау кезінде қиындықтар.
- Сыныптастары тарапынан түсіністіктің болмауы, қабылданбай қалудан қорқу.
- Ата-аналар баланың оқу бағдарламасын меңгере алмай қалуынан алаңдайды.

Кейстің шешімі

1. Оқу үдерісін бейімдеу

Жұмыс форматын өзгерту:

- Жазбаша тапсырмаларды орындау үшін планшет немесе ноутбукты пайдалану.
- Жылдам жауап беру қажет болған жағдайда жазбаша жауаптың орнына ауызша жауап беру мүмкіндігі.
- Бақылау жұмыстары мен тесттерге қосымша уақыт беру.

Жұмыс кеңістігін бейімдеу:

- Биіктігі реттелетін партаның сыныпта ыңғайлы орналасуы.
- Оқу материалдарына қолжетімділікті жеңілдету (мысалы, қағаз кітаптардың орнына электронды нұсқалар).

Қосымша қолдауды ұйымдастыру:

- Ассистенттің көмегі (мүмкіндік болған жағдайда).
- Тьютор немесе педагог-психологпен кеңес беру сабақтарын өткізу.

2. Әлеуметтік бейімделуді жақсарту

Сыныптастармен жұмыс:

- Адамдардың әртүрлілігі мен инклюзия туралы сынып сағатын өткізу.
- Арман басқа оқушылармен тең дәрежеде қатыса алатын бірлескен жобаларды ұйымдастыру.
- Ортақ қызығушылықтар арқылы достар табу (мысалы, үйірмелерге, клубтарға қатысу).

Эмоциялық қолдау:

- Баланың мотивациясы туралы ата-аналармен және педагогтермен әңгімелесу.
- Позитивті қолдау әдістерін қолдану: жетістіктері үшін мадақтау, табысқа жету жағдайларын жасау.

3. Мектептегі жағдайларды жақсарту

Физикалық қолжетімділік:

- Пандустарды, тұтқаларды және қолайлы санитарлық әжетханаларды ұйымдастыру.
- Мектеп ішінде қауіпсіз қозғалу маршрутын жасау.

Мұғалімдерді ақпараттандыру:

- Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен (ОДА) жұмыс істеу әдістері бойынша мұғалімдерді оқыту.
- Баланың ерекшеліктерін ескере отырып, жеке білім беру маршрутын әзірлеу.

4-Кейс: Есту қабілеті бұзылған оқушыны орта мектепте инклюзивті оқыту

Жағдаят сипаттамасы

Алина – жалпы білім беретін мектептің 7-сынып оқушысы. Ол екі жақты нейросенсорлық есту қабілетінің III дәрежелі төмендеуіне шалдыққан. Қыз бала есту аппараттарын тағады, алайда әсіресе шулы ортада ауызша сөйлеуді қабылдауда қиындықтар көреді. Отбасында ым-ишара тілін қолданады, ал мектепте ерін арқылы оқуға басымдық береді.

Алинаның оқу барысында кездесетін негізгі қиындықтары:

- Сабақта ақпаратты қабылдау қиындықтары, әсіресе мұғалім жылдам сөйлегенде немесе сыныптан бұрылып кеткен жағдайда.
- Сыныптастармен қарым-қатынас жасау қиындықтары – барлығы бірдей оның ерекшеліктеріне бейімделуге дайын емес.
- Мұғалімдердің оқу үдерісін қалай бейімдеу керектігін толық түсінбеуі.
- Ата-аналар қызының жеткілікті қолдау болмағандықтан оқу бағдарламасын толық меңгере алмай қалуынан алаңдайды.

Кейстің шешімі

1. Оқу үдерісін бейімдеу

Ақпаратты жеткізу тәсілін өзгерту:

- Мұғалім анық, аузын жаппай сөйлеуі керек (Алина ерін оқи алуы үшін).
- Визуалды материалдарды пайдалану: презентациялар, сызбалар, конспектілер.

- Сөйлеуді қабылдауды жақсарту үшін FM-жүйесін немесе арнайы микрофондарды қосу.
- Маңызды ақпаратты жазбаша түрде қайталау (мысалы, сабақтың негізгі тезистері тақтада немесе таратпа материалдарда).

Жауаптар мен тапсырмалар форматын өзгерту:

- Ауызша қабылдау қиын болған жағдайда жазбаша жауап беру мүмкіндігі.
- Субтитрлері бар мультимедиялық материалдарды пайдалану.

Қосымша көмек:

- Сурдопедагогпен сабақтар ұйымдастыру.
- Қиын тақырыптарды нақтылау үшін мұғалімдермен жеке кеңес беру.

2. Әлеуметтік бейімделуді жақсарту

Сыныптастармен жұмыс:

- Есту қабілеті бұзылған адамдармен қарым-қатынас мәдениеті туралы сынып сағатын өткізу.
- Алинамен қарым-қатынас жасау үшін негізгі ым-ишараларды үйрену (мысалы, амандасу, қарапайым сөз тіркестері).
- Мазақ пен кемсітушілікке жол бермейтін қолайлы атмосфера қалыптастыру.

Эмоциялық қолдау:

- Алинаға мектептегі оқиғаларда бағдарлануға көмектесетін сыныптастардың ішінен «көмекші» тағайындау.
- Есту қабілетін белсенді пайдалануды талап етпейтін мектепшілік іс-шараларға (мысалы, сурет салу, жобалар, спорт) қыз баланың қатысуын ынталандыру.

3. Мектептегі жағдайларды жақсарту

Ақпараттың физикалық қолжетімділігі:

- Визуалды сигналдарды орнату (мысалы, сабақ пен үзіліс басталғанын білдіретін жарық индикаторлары).
- Қолжетімді оқу материалдарын әзірлеу (мысалы, маңызды терминдер мен сызбалар көрсетілген таратпа материалдар).

Педагогтерді даярлау:

- Есту қабілеті бұзылған балалармен жұмыс істеу әдістері бойынша мұғалімдерді оқыту.
- Ақпаратты қабылдау ерекшеліктерін ескере отырып, жеке білім беру маршрутын әзірлеу.

5-Кейс: Көру қабілеті бұзылған оқушыны орта мектепте инклюзивті оқыту

Жаяғдаят сипаттамасы

Ержан – жалпы білім беретін мектептің 8-сынып оқушысы. Ол туа біткен көру патологиясына (терең миопия мен астигматизм) шалдыққан, бұл мәтіндер мен бейнелерді қабылдауды қиындатады. Ержан – нашар көретін оқушы, ірі қаріппен оқиды, бірақ ұзақ уақыт көзбен жұмыс істегенде тез

шаршайды. Ол үлкейткіш құрылғыларды пайдаланады және мәтіндерді дыбыстық синтезатор арқылы тыңдауды жөн көреді.

Ержанның оқу барысында кездесетін негізгі қиындықтары:

- Мұғалім ұсақ немесе жылдам жазған жағдайда тақтадағы жазбаларды көре алмайды.
- Әдеттегі оқулықтарды, әсіресе ұсақ қаріппен және графиктермен берілген материалдарды оқу қиын.
- Кестелермен, диаграммалармен, сызбалармен жұмыс істеу кезінде қиындықтар туындайды.
- Кейде сыныптастары мен мұғалімдер оның ерекшеліктерін ескермей, түсінбеушілік танытады.

Кейстің шешімі

1. Оқу үдерісін бейімдеу

Материалды ұсыну форматын өзгерту:

- Үлкейтілген қаріппен басылған оқулықтарды немесе мәтінді үлкейту функциясы бар электронды нұсқаларды пайдалану.
- Тақтадағы жазбаларды баспа түрінде қайталау немесе материалдарды цифрлық форматта жіберу.
- Күрделі тақырыптарды меңгеру үшін тактильді сызбалар, бедерлі карталар мен үлгілерді қолдану.
- Графикалық элементтерге (мысалы, карталар, кестелер) нақты ауызша түсініктемелер беру.

Жазбаша жұмыстар мен жауаптарды бейімдеу:

- Лупа, үлкейткіш экран немесе дыбыстық синтезаторды қолдануға рұқсат беру.
- Қажет болған жағдайда бақылау жұмыстары мен тесттерге қосымша уақыт беру.
- Жазу қиындық тудырса, тапсырмаларды ауызша түрде тапсыруға мүмкіндік беру.

Ыңғайлы жағдай жасау:

- Партаны тақтаға және жарық көзіне жақын орналастыру.
- Көруді тітіркендіретін жарқыл мен шамадан тыс жарықты азайту.

2. Әлеуметтік бейімделуді жақсарту

Сыныптастармен жұмыс:

- Көру қабілеті бұзылған адамға қалай көмектесу керектігі туралы сынып сағатын өткізу.
- Қолдау мәдениетін қалыптастыру: қажет болған жағдайда балаларға Ержанға қозғалу кезінде көмектесуді ұсыну.
- Сыныпта ауызша қарым-қатынасты дамыту – мысалы, «мына жерге қара» деп нұсқаудың орнына әрекетті нақты сөзбен айту.

Эмоциялық қолдау:

- Ержанға үзілістер мен іс-шаралар кезінде бағыт-бағдар беретін сыныптастардың ішінен «дос-бағыттаушы» тағайындау.

- Мұғалімдер тарапынан қолдау – Ержанның дербестігін ынталандыру және мектеп өміріне басқа оқушылармен тең дәрежеде қатысуына жағдай жасау.

3. Мектептегі жағдайларды жақсарту

Ақпараттың физикалық қолжетімділігі:

- Баспалдақтар мен есіктерге бедерлі белгілер қою сияқты тактильді таңбалардың болуы.
- Кітапхананы аудиокітаптармен және Брайль қарпімен жазылған кітаптармен жабдықтау.
- Арнайы гаджеттерді қолдану мүмкіндігі (электронды үлкейткіштер, Брайль дисплейлері).

Педагогтерді даярлау:

- Нашар көретін балалармен жұмыс істеу әдістері бойынша мұғалімдерге арналған тренингтер өткізу.
- Баланың көру ерекшеліктерін ескере отырып, жеке оқу маршрутын әзірлеу.

6-Кейс: Орта мектепте интеллектуалдық бұзылыстары бар оқушыны инклюзивті оқыту

Жағдаят сипаттамасы

Алихан – жалпы білім беретін мектептің 7-сынып оқушысы. Ол жеңіл дәрежедегі ақыл-ой кемістігіне шалдыққан. Таныс жағдайларда жақсы бағдарланады, бірақ абстрактілі ойлау, үлкен көлемдегі ақпаратты есте сақтау және күрделі нұсқауларды орындау кезінде қиындықтарға кезігеді. Алихан – ашық мінезді, тез достасуға бейім, алайда жиі сыныптастарының түсінбеушілігіне тап болады, ал мұғалімдер оның ерекшеліктерін ескере отырып тапсырмаларды әрдайым бейімдей бермейді.

Алиханның оқу барысында кездесетін негізгі қиындықтары:

- Күрделі теориялық ұғымдарды қабылдауы және есте сақтауы қиын.
- Нұсқаулар кезең-кезеңімен бөлінбесе, тапсырмаларды орындауға көбірек уақыт қажет.
- Оқу, жазу және математикада қиындықтары бар – әріптер мен сандарды шатастыруы мүмкін, абстрактілі ұғымдарды түсінбейді.
- Әлеуметтік нормаларды түсінбеуі мүмкін және әділетсіздік сезінсе, эмоциялық түрде әрекет етуі ықтимал.

Кейстің шешімі

1. Оқу үдерісін бейімдеу

Материалды қарапайым және түсінікті түрде ұсыну:

- Көрнекі құралдарды, суреттерді, сызбаларды, бейнематериалдарды пайдалану.
- Күрделі тақырыптарды шағын бөліктерге бөлу, негізгі ойларды бірнеше рет қайталау.
- Нұсқауларды нақты, әрі қысқа беру: мысалы, «Анкетаны толтыр» дегеннен қарағанда, «Қаламды алып, өз атыңды жаз» деген дұрыс.

Тапсырмаларды бейімдеу:

- Жазбаша тапсырмалардың көлемін азайту, оларды ауызша жауаптармен немесе көрнекі материалдармен алмастыру.
- Толтыруға арналған үлгілер мен мысалдарды қолдану (мысалы, дайын сөз тіркестері бар карточкалар).
- Қолжетімді тапсырмалар: мысалы, математикада – абстрактілі сандардың орнына нақты заттармен (алма, кубик) жұмыс істеу.

Жұмысты орындауға қосымша уақыт беру:

- Егер бақылау жұмысы әдетте 30 минутқа созылса, Алиханға оны 45 минутқа дейін ұзартуға болады.
- Тапсырмаларды мұғалімнің немесе тьютордың көмегімен орындауға мүмкіндік беру.

2. Әлеуметтік бейімделуді жақсарту

Сыныптастармен жұмыс:

- Толеранттылық туралы әңгімелер өткізу және әр оқушының қабілеті әртүрлі екенін түсіндіру.
- Қолдау мен өзара көмекті ынталандыратын мейірімді орта қалыптастыру.
- Алиханға тапсырмаларда бағдар беретін «оқу досын» сыныптастарының арасынан табу.

Әлеуметтік дағдыларды дамыту:

- Рөлдік ойындар мен жағдаяттарды үлгілеу (мысалы, көмекті қалай дұрыс сұрау керектігін үйрету).
- Кейіпкерлерді талдау арқылы сезімдерді талқылау, фильмдер көру арқылы эмоционалды интеллектті дамыту.

Эмоциялық қолдау:

- Мұғалім Алиханды тек дұрыс жауап үшін емес, оның талпынысы үшін де мақтауы маңызды.
- Ата-аналарға баланың өзіне деген сенімін қолдап, дербестігін дамытуға кеңес беру.

3. Мектептегі жағдайларды жақсарту

Ақпараттың физикалық қолжетімділігі:

- Сабақ кестесінің нақты құрылымы, бағдарлануға арналған визуалды белгілер (мысалы, пиктограммалар).
- Еске салғыштар мен әрекет алгоритмі көрсетілген карточкаларды пайдалану (мысалы, «Сабаққа қалай дайындалу керек»).

Педагогтерді даярлау:

- Инклюзивті білім беру бойынша мұғалімдерге арналған тренингілер өткізу.
- Алиханның мүмкіндіктерін ескере отырып, жеке оқу жоспарын әзірлеу.

Кейс 7: Орта буындағы зейіннің тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (ЗТГС) бар оқушыны қолдау

Жағдаят сипаттамасы

Данил – 12 жаста, 6-сынып оқушысы. Бала кезінен оған зейіннің тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (ЗТГС) диагнозы қойылған.

Бастауыш мектепте мұғалімдер оқу процесін бейімдеген, алайда орта буынға өткеннен кейін қиындықтар көбейе түсті.

Мәселені талдау:

- Данил сыныппен бірге үлгермейді, дәптерлер мен оқулықтарды жиі ұмытып кетеді.
- Бір пәнге ұзақ уақыт бойы зейін қоюы қиын, мұғалімнің түсіндірмесін жоғалтып алады.
- Сыныптастарын жиі бөліп жібереді, орнынан айқайлап жауап береді, сабақ жүргізуге кедергі келтіреді.
- Жеке кеңістіктің шекарасын сезінбейді, сондықтан жанжалдар туындайды – оны «кұлаққа тыныштық бермейді» және «мазасыз» деп қабылдайды.
- Ата-аналар баласының оқу мотивациясын жоғалтып, сыныптастарымен қарым-қатынасы нашарлап бара жатқанына алаңдаулы.

Шешімі

1. Оқу үдерісін бейімдеу

Тапсырмаларды кезеңдерге бөлу. Егер бүкіл бақылау жұмысы Данилге мазасыздық тудырса, оны бірнеше шағын блоктарға бөліп, біртіндеп беру тиімді.

Визуалды еске салғыштар. Сыныпта «Сабаққа қалай дайындалу керек», «Үй тапсырмасын қалай орындау керек» сияқты алгоритмдер көрсетілген плакаттарды іліп қоюға болады. Жеке чек-тізімдер күнделікке немесе телефонға жазылса, дәптер мен оқулықтарды ұмытпауға көмектеседі.

Жұмыс форматын өзгерту. Ауызша және жазбаша тапсырмаларды алмастырып отыру, жұппен немесе шағын топтарда жұмыс істеу шаршауды болдырмауға көмектеседі.

2. Мінез-құлық пен эмоцияны басқару

Өзін-өзі бақылау әдістерін үйрету. Мысалы, жауапты айқайлап айтпас бұрын, Данил «үш секунд» ережесін қолдана алады: іштей үшке дейін санап, содан кейін ғана сөйлеу.

Таймерлерді пайдалану. Тапсырмаларды орындау үшін 10–15 минуттық таймер орнату арқылы зейінді сақтауға көмектесуге болады.

Қарапайым және нақты ережелер. Мұғалім мінез-құлық ережелерін үнемі еске салып отыруы тиіс, мысалы: «Қазір тындаймыз, кейін сұрақ қоямыз».

Өзін-өзі реттеу бағдарламалары. Данилге босаңсу әдістерін үйрету маңызды (терең тыныс алу, назарды қолындағы затқа аудару).

3. Сыныптастармен өзара әрекеттесуді жақсарту

Сыныпқа түсіндіру. Барлық балалар әртүрлі және кейбіреулеріне мінез-құлықты бақылау қиын екенін түсіндіретін сынып сағатын өткізу – теріс көзқарасты азайтуға көмектеседі.

Ұжымдағы рөлдерді табу. Данил топтық жұмыста пайдалы бола алады – мысалы, тақтаға идеяларды жазу немесе уақытты бақылау.

Шекаралармен жұмыс. Оған жеке кеңістікті және басқа адамдардың эмоцияларын қалай түсіну керектігін түсіндіру қажет: «Егер досың қабағын түйіп, теріс айналса – оған уақыт берген дұрыс».

4. Ата-аналарды қолдау

Ата-аналар жазалау шаралары тиімді емес екенін түсінуі маңызды. Оның орнына, нәтиже мінсіз болмаса да, баланың талпынысын мадақтау қажет.

Үйде де чек-тізімдерді енгізуге болады (мысалы, мектепке қажет заттар тізімі).

Мектепке дейін сергіту ұйымдастыру пайдалы – белсенді серуен немесе жаттығу баланың сыныпта зейін қоюына көмектеседі.

Ата-аналармен жұмыс формаларының нәтижелілігін қамтамасыз ету үшін тек іс-шараларды өткізу ғана емес, олардың тиімділігін жүйелі түрде бағалау да маңызды.

Бағалау сапалық және сандық көрсеткіштер негізінде жүргізіледі. Бұл көрсеткіштер бағдарлама мақсаттарына қол жеткізу деңгейін, ата-аналардың ұстанымдарындағы өзгерістер динамикасын және отбасының мектеппен өзара әрекеттесу деңгейін көрсетеді.

1. Тиімділікті бағалаудың мақсаттары

Ата-аналардың баланың қажеттіліктері мен мүмкіндіктері туралы хабардарлық деңгейіндегі өзгерістерді анықтау.

Ата-аналардың ұстанымдары, қарым-қатынасы және мінез-құлқындағы оң динамиканы айқындау (балаға және педагогтарға қатысты).

Отбасының түзету-білім беру процесіне қатысу деңгейін бағалау.

Ата-аналардың өткізілген сабақтар мен консультацияларға қанағаттану деңгейін анықтау.

2. Негізгі тиімділік критерийлері

Бағалау бағыты	Критерийлер	Диагностикалық құралдар / әдістер
Когнитивтік (хабардарлық)	Ата-аналар баланың даму ерекшеліктерін, инклюзия қағидаттарын, сүйемелдеудегі отбасының рөлін түсінеді	сауалнама, ауызша сұрақтар, сабақ соңындағы мини-тесттер
Эмоционалды-құндылықтық	Мазасыздық пен кінә сезімінің төмендеуі, тәрбиелік мүмкіндіктеріне сенімділіктің артуы	«Ата-аналық позиция» әдістемесі (Варга–Столин), ата-аналық өзіндік тиімділік шкаласы, проективті сұрақтар
Мінез-құлықтық (практикалық)	Ата-аналар ұсыныстарды белсенді қолданады, бірлескен іс-шараларға қатысады, мектеппен	Бақылау, қатысу күнделіктері, педагог/психолог есебі

	серіктестік қарым-қатынас орнатады	
Коммуникативтік	Ата-аналардың педагогтермен және басқа ата-аналармен өзара әрекеттесуінің жақсаруы, ашық диалогқа дайындықтың артуы	Топтық динамика талдауы, өзіндік есептер, өзара әрекеттесуді бақылау
Рефлексивтік	Ата-аналар өз әрекеттерін саналы түрде бағалайды, қиындықтарды анықтайды және шешу жолдарын өз бетінше іздейді	Жеке сұхбат, жазбаша кері байланыс, кейстерді талқылау

3. Ата-аналармен кері байланыс формалары

- Сабақтар циклі аяқталғаннан кейін экспресс-сауалнамалар (пайдалылығы, түсініктілігі, қолданылуы туралы ашық сұрақтар).
- Тренингтерден кейінгі отбасылық жағдайдағы өзгерістерді талқылауға арналған жеке консультациялар.
- Бағдарлама аяқталған соң топтық пікірталас / «дөңгелек үстел» – жетістіктерді, қиындықтарды және ата-аналардың ұсыныстарын тіркеу.
- Электрондық кері байланыс формаларын пайдалану (Google-форма, Telegram-сауалнама).

4. Аралық және қорытынды диагностика

- Аралық диагностика – ағымдағы өзгерістерді бақылау және бағдарламаны түзету үшін 2–3 сабақтан кейін жүргізіледі.
- Қорытынды диагностика – цикл аяқталған соң, динамиканы бағалау және әрі қарайғы жұмысқа ұсыныстар әзірлеу үшін жүргізіледі.

Талдау нәтижесінде қысқаша есеп жасалады, оған мыналар кіреді:

- ата-аналардың қатысу деңгейі;
- ата-аналық ұстанымдар мен мінез-құлықтағы оң өзгерістер;
- анықталған қиындықтар және келесі сүйемелдеудің бағыттары.

5. Бағдарламаның нәтижелілік көрсеткіштері

- Ата-аналардың құзыреттілігі мен өзіндік тиімділігінің артуы.
- Ата-аналардың сынып және мектеп өміріне белсенді қатысуы.
- Ата-аналар мен мамандар арасындағы сенімнің нығаюы.
- Қақтығысты жағдайлар мен шағымдар санының азаюы.
- Инклюзивті іс-шараларға қатысатын отбасылар санының көбеюі.

7.2 ӘРТҮРЛІ САНАТТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Оқуда ерекше білім беру қажеттілігі (ЕББҚ) бар балалардың ата-аналарымен жұмыс олардың бұзылыстарының ерекшеліктерін, бұл бұзылыстардың баланың оқуына және күнделікті өміріне әсерін ескере отырып жүргізілуі тиіс. Төменде әртүрлі санаттағы балалардың ата-аналарына арналған негізгі ұсыныстар келтірілген.

1. Аутистік спектр бұзылыстары (РАС) бар балалар

Аутистік спектр бұзылыстары әлеуметтік коммуникациядағы қиындықтармен, мінез-құлық ерекшеліктерімен және қоршаған ортаның құрылымдылығына деген қажеттілікпен сипатталады. Ұсыныстар:

- ✓ Ата-аналарды баламен балама және қосымша коммуникация әдістеріне үйрету (PECS карточкалары, визуалды кестелер, ым-ишара тілі, дауыс көмекшілері бар гаджеттер).
- ✓ Баланың күн тәртібін ұйымдастыру үшін нақты күнделікті кестелер мен визуалды еске салғыштарды қолдану.
- ✓ Күйзелістік жағдайларды барынша азайту, жана әрекеттерді алдын ала болжамды түрде енгізу.
- ✓ Мінез-құлық мәселелерімен мінез-құлық стратегиялары арқылы жұмыс істеу (мысалы, мінез-құлықты қолданбалы талдау – АВА-терапия).
- ✓ Балаға сенсорлық реттелу мүмкіндігін қамтамасыз ету (сенсорлық ойыншықтар, арнайы құрал-жабдықтар, тыныш аймақтар).
- ✓ Мұғалімдермен, дефектологтармен және психологтармен тығыз ынтымақтастықты қолдау.

2. Психикалық дамуы тежелген (ЗПР) балалар

Психикалық дамудың тежелуі (ЗПР) когнитивтік және әлеуметтік дағдылардың баяу қалыптасуымен, зейінді шоғырландырудағы қиындықтармен, жаңа ақпаратты меңгерудің күрделілігімен сипатталады. Ұсыныстар:

- ✓ Үйде дамытушы орта құру (есте сақтау, логика, зейін, сөйлеуді дамытуға арналған ойындар).
- ✓ Баланы күнделікті әрекеттерге тартып, әрбір әрекеттің маңызын түсіндіру.
- ✓ Өткен материалды жиі қайталау, көрнекі құралдарды және ойын әдістерін қолдану.
- ✓ Әлеуметтік қарым-қатынасты ынталандыру (бірлескен ойындар, үйірмелер мен секцияларға қатысу).
- ✓ Эмоциялық қолдау көрсету, шамадан тыс талаптар мен қысымнан аулақ болу.
- ✓ Мұғалімдермен бірлесе отырып, баланың жеке білім беру бағытын әзірлеу.

3. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар (ДЦП, омыртқа бұлшықет атрофиясы, миопатиялар)

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларда қозғалу, ұсақ моторика және дербестікке байланысты қиындықтар туындауы мүмкін. Ұсыныстар:

- ✓ Үйде балаға ыңғайлы әрі қауіпсіз кеңістік ұйымдастыру.

- ✓ Көмекші құралдарды пайдалану (ортопедиялық аяқ киім, жүретін құралдар, арбалар, арнайы парталар мен орындықтар).
  - ✓ Бала мүмкіндіктеріне бейімделген өзін-өзі күту дағдыларын үйрету.
  - ✓ Қолынан келетін дене жаттығуларына, емдік дене шынықтыруға (ЕДШ) қатыстыру.
  - ✓ Білім беру ортасының қолжетімділігін қамтамасыз ету (пандустардың, арнайы дәретханалардың, көтергіш құрылғылардың болуы).
  - ✓ Сөйлеу немесе эмоциялық салада қосымша бұзылыстар болса, логопедтермен және психологтермен жұмыс жүргізу.
4. Есту қабілеті бұзылған балалар (естімейтін және нашар еститін)
Есту қабілетінің бұзылыстары арнайы коммуникация және оқыту әдістерін қолдануды талап етеді. Ұсыныстар:
- ✓ Ерін арқылы оқу және ым-ишара тілін дамыту.
  - ✓ Есту аппараттарын, кохлеарлық импланттарды қолдануды қолдау.
  - ✓ Сөйлеу кезінде анық сөйлеу, мимика мен ым-ишара арқылы сөзді нақтылау.
  - ✓ Екітілділікті қолдау (ым-ишара тілі және жазбаша тіл).
  - ✓ Шуды азайтатын және сөйлеп тұрған адамды жақсы көруге мүмкіндік беретін орта қалыптастыру.
  - ✓ Оқытуда визуалды кестелер мен мәтіндік түсіндірмелерді қолдану.
5. Көру қабілеті бұзылған балалар (көрмейтін және нашар көретін)
Көру бұзылыстары кеңістікті арнайы ұйымдастыруды және бейімделген оқыту әдістерін қажет етеді. Ұсыныстар:
- ✓ Қауіпсіз, әрі түсінікті орта ұйымдастыру (баспалдақтардағы белгілер, тактильді жолақтар, контрастты түстер).
  - ✓ Брайль қарпін, бедерлі-графикалық құралдарды қолдану.
  - ✓ Сөйлеу технологияларын және аудиоматериалдарды пайдалану.
  - ✓ Түйсік пен есту арқылы қабылдауды дамыту.
  - ✓ Кеңістікте бағдарлану дағдыларын қалыптастыру (таяқшаны қолдануды үйрету, қоғамдық орындарда қозғалу).
6. Интеллектуалдық бұзылыстары бар балалар
Интеллектуалдық бұзылыстар танымдық қабілеттердің төмендеуімен, абстрактілі ойлау қиындықтарымен сипатталады. Ұсыныстар:
- ✓ Тапсырмаларды шағын, түсінікті кезеңдерге бөлу.
  - ✓ Көрнекі құралдар мен манипуляциялық материалдарды қолдану.
  - ✓ Ақпаратты бекіту үшін оны үнемі қайталап отыру.
  - ✓ Баланың дербестігін ынталандыру, тіпті ұсақ әрекеттерде де қолдау көрсету.
  - ✓ «Көрнекі бекіту» әдісін қолдану (графиктер, пиктограммалар).
7. Эмоциялық-ерік және мінез-құлық бұзылыстары бар балалар (СДВГ, мазасыздық бұзылыстары)
Мұндай балаларда гиперактивтілік, мазасыздық, импульсивтілік және эмоциялық тұрақсыздық байқалуы мүмкін. Ұсыныстар:
- Күн тәртібін нақты сақтау, күрт өзгерістерден аулақ болу.

- Позитивті қолдауды қолдану (дұрыс мінез-құлық үшін мадақтау).
- Тітіркендіргіш факторлардың әсерін шектеу (шу, қатты дыбыстар, жарықтың тым ашықтығы).
- Босансу әдістерін қолдану (тыныс алу жаттығулары, сенсорлық ойыншықтар).
- Артық энергияны шығару үшін спорттық және шығармашылық белсенділікті қолдау.

Бұл ұсыныстар ата-аналарға өз баласымен тиімді қарым-қатынас орнатуға, олардың оқуына және дамуына қолайлы жағдай жасауға, сондай-ақ мұғалімдермен және мамандармен нәтижелі ынтымақтастық құруға көмектеседі.

VIII. ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ (ЕББҚ) ТҮСІНУГЕ ЖӘНЕ ҚОЛДАУҒА КӨМЕКТЕСЕТІН АТА-АНАЛАРҒА АРНАЛҒАН ПРАКТИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАР

Бұл жаттығулар ата-аналарға ерекше білім беру қажеттіліктері (ЕББҚ) бар баланың қабылдау, мінез-құлық және эмоциялық жағдайының ерекшеліктерін жақсырақ түсінуге, сондай-ақ тиімді өзара әрекет ету әдістерін меңгеруге көмектеседі.

1. «Менің баламның әлеміндегі бір күн»

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттілігі (ЕББҚ) бар баланың күнделікті өмірде қандай қиындықтарға тап болатынын түсіну.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға баланың қабылдау ерекшеліктерін еліктейтін жағдайларда 2–3 сағат өткізу ұсынылады. Мысалы:

- Сенсорлық жүктемені түсіну үшін – үй тапсырмасын теледидар қосулы, қатты музыка және жыпылықтаған жарық астында орындап көру.
- Зейін тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (СДВГ) кезінде зейінді шоғырландыру қиындықтарын сезіну үшін – күрделі мәтінді оқи отырып, қатарынан үш тапсырманы орындау (мысалы, дауыстап санау, сөздер жазу, сағаттың секундтық тілін бақылау).
- Тірек-қимыл аппараты бұзылғандағы шектеулерді сезіну үшін – бір қолды пайдаланбай тұрмыстық тапсырмаларды орындап көру.

Рефлексия: Мұғаліммен немесе психологпен бірге ата-ананың қандай эмоцияларды бастан кешіргенін, қандай қиындықтарға тап болғанын және бұл тәжірибе баланы болашақта қалай жақсырақ қолдауға көмектесетінін талқылау.

2. «Сөзсіз диалог»

Мақсаты: Аутистік спектр бұзылыстары (РАС) немесе психикалық дамуы тежелген (ЗПР) балалар үшін маңызды балама қарым-қатынас тәсілдерін меңгеру.

Қалай өткізу керек:

Ата-аналарға қарапайым өтініштерді сөзсіз жеткізіп көру ұсынылады (мысалы, су сұрау, шаршағанын түсіндіру). Қолдануға болады:

- БІМ-ишаралар
- Бет әлпетінің көрінісі
- Суреттер немесе PECS карточкалары

Рефлексия: Жаттығудан кейін бір-бірін түсіну қаншалықты оңай немесе қиын болғанын талқылау және баламен қарым-қатынаста балама коммуникацияны қолданудың маңыздылығы туралы қорытынды жасау.

3. «Қарым-қатынасты құрастыру»

Мақсаты: Басқа адамдардың эмоцияларын түсінуде қиындық көретін баламен қарым-қатынас орнату дағдысын ата-аналарда дамыту.

Қалай өткізу керек:

Ата-аналарға түрлі жағдайларда өз реакцияларын қайта қарап, қарым-қатынас стратегиясын өзгертіп көру ұсынылады:

- Жалпы фразалар («Неге бұлай істедің?») орнына нақты сұрақтар қою («Осы тапсырмада саған не қиын болды?»).
- Сын айту («Сен тағы да дәптеріңді ұмыттың!») орнына қолдау көрсету («Заттарды ұмытпау үшін бірге ойланып көрейікші?»).
- Қатты ескертулер («Дауыс көтеруді қой!») орнына себепті түсіндіру («Сен айқайлағанда, менің зейінім қиындайды»).

Рефлексия: Ата-аналар қандай сөз тіркестері жақсы әсер еткенін және баланың қарым-қатынастағы өзгерістерге қалай жауап бергенін талдайды.

4. «Қадамдап орындау»

Мақсаты: Ата-аналарды күрделі тапсырмаларды бірізді, шағын қадамдарға бөлуді үйрету. Бұл тәсіл психикалық дамуы тежелген (ЗПР), зейіннің тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (СДВГ), аутистік спектр бұзылыстары (РАС) бар балалар үшін аса маңызды.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға күнделікті әрекетті орындау ұсынылады, бірақ әрбір қадамды нақтылап айту арқылы. Мысалы:

- Шай дайындау: әр әрекетті дауыстап айту («Кесе алу», «Шайнекті ашу», «Су құю» және т.б.).
- Бауды байлау: процесті ұсақ қадамдарға бөліп, әрбірін айтып отыру.

Рефлексия: Ата-аналар күрделі тапсырманы бөліп орындау баланың тапсырманы жақсырақ түсінуіне және күйзелісті жағдайлардан аулақ болуына қалай көмектесетінін талқылайды.

5. «Дыбыссыз және дауысты әлем»

Мақсаты: Сыртқы тітіркендіргіштердің баланың зейіні қиынына қалай әсер ететінін түсіну, әсіресе зейіннің тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (СДВГ) және сенсорлық бұзылыстар жағдайында.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға қарапайым тапсырманы орындау ұсынылады (мысалы, математикалық есеп шығару немесе мәтін оқу), бірақ екі түрлі жағдайда:

1. Толық тыныштықта.
2. Теледидар қосулы, шу, басқа адамдардың сөйлесуі жағдайында.

Рефлексия: Ата-аналар шу жағдайында зейін қою қаншалықты қиындайтынын талдайды және баланың оқуына қолайлы орта құрудың маңыздылығы туралы қорытынды жасайды.

6. «Айнадағы эмоциялар»

Мақсаты: Ата-аналарға баланың эмоцияларын жақсырақ түсініп, тануға үйрету.

Қалай өткізу керек:

Ата-ана мен бала кезекпен әртүрлі эмоцияларды бейнелейді (қайғы, қуаныш, қорқыныш, таңғалу), ал екіншісі сол эмоцияны табуы керек. Қосымша сұрақтар қоюға болады:

- «Сен өзінді осылай қашан сезінесің?»
- «Егер сен осындай сезімде болсаң, саған қалай көмектесуге болады?»

Рефлексия: Ата-аналар баланың эмоцияларды тануы қаншалықты оңай немесе қиын екенін түсінеді және эмоциялық қолдау көрсетуді үйренеді.

7. «Жаза орнына үзіліс»

Мақсаты: Ата-аналарды қатаң жазалау орнына өзін-өзі реттеу стратегияларын қолдануға үйрету.

Қалай өткізу керек:

Гиперактивтілік немесе импульсивті мінез-құлық үшін баланы ұрысу орнына ата-аналарға келесі әдістерді сынап көру ұсынылады:

- Айқайлаудың орнына – баламен бірге терең тыныс алу.
- Жазалаудың орнына – қысқа үзіліс ұсыну («Кел, 5 минут демалайық, сосын сөйлесуді жалғастырамыз»).
- Қатаң «болмайды» деген сөздің орнына – белгілі бір мінез-құлықтың неге қолайсыз екенін түсіндіру.

Рефлексия: Ата-аналар қай әдістер жақсы нәтиже бергенін талдайды және баланың мінез-құлқындағы өзгерістерді байқайды.

8. «Керісінше күн»

Мақсаты: Қарым-қатынас жасау қиындықтары бар баланың әлемді қалай қабылдайтынын түсіну.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға бір күн бойы «басқа» қарым-қатынас ережелерін ұстану ұсынылады, мысалы:

- Тек бір буынды сөздермен жауап беру.
- Әңгімелесушінің көзіне қарамау.
- Тек сұрақтармен сөйлеу.

Рефлексия: Ата-аналар қандай қиындықтарға тап болғанын талқылайды және баласына қай қарым-қатынас тәсілдері ыңғайлырақ болатыны туралы қорытынды жасайды.

9. «Мен – режиссер»

Мақсаты: Баланың күрделі жағдайларды өңдеуді және балама реакцияларды үйренуін қолдау.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға баламен бірге қиын тақырыптар бойынша шағын көріністерді ойнап көру ұсынылады (досымен жанжал, сабақтағы түсінбеушілік, жаңа орыннан қорқу).

- Әртүрлі реакция нұсқаларын талқылау.
- Сол реакцияларды қалай өзгертуге болатынын қарастыру.
- Баланың жағдайды жеңілдетуіне не көмектесетінін анықтау.

Рефлексия: Ата-аналар баланың қиын сәттермен күресуіне қалай көмектесуге болатынын үйренеді, ал бала дайын мінез-құлық үлгілерін меңгереді.

10. «Таймермен бір күн өмір сүру»

Мақсаты: Зейіннің тапшылығы және гиперактивтілік синдромы (СДВГ) бар баланың уақытты қалай сезінетінін және іс-әрекетті ұйымдастырудағы қиындықтарын түсіну.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға күнделікті істерді орындау ұсынылады (үй жинау, кітап оқу, фильм қарау), бірақ таймермен. Таймер әр 5–10 минут сайын белгі береді, және белгі шыққан соң тапсырманы бірден тоқтатып, басқа іске ауысу қажет.

Рефлексия: Ата-аналар зейін қою мен істі аяқтаудың қаншалықты қиын болғанын, қандай эмоциялар туындағанын талдайды. Осыдан кейін ЗТГС бар балаға осындай қиындықтармен күресуге көмектесетін стратегиялар талқыланады.

12. «Үзіліспен диалог»

Мақсаты: Ата-аналарда психикалық дамуы тежелген (ЗПП) немесе аутистік спектр бұзылыстары (РАС) бар баладан жауап күтуге деген шыдамдылық пен қабілетті дамыту.

Қалай өткізу керек:

Диалог барысында бір қатысушы (ата-ана) сұрақ қояды, ал екіншісі (басқа ата-ана немесе ересек адам) жауап бермес бұрын 10 секундтық үзіліс жасайды.

Ата-анаға:

- Сұрақты қайталамау
- Жауапты күтуде асықтырмау
- Сұрақты қайта құрастырмау ұсынылады — тіпті үзіліс тым ұзақ болып көрінсе де.

Рефлексия: Ата-аналар баланың ақпаратты өңдеуі мен жауапты қалыптастыруы үшін уақыт беру қаншалықты маңызды екенін түсінеді.

13. «Менің мықты тұстарым»

Мақсаты: Ата-аналарға баланың тек қиындықтарын емес, оның қабілеттерін де көруге көмектесу.

Қалай өткізу керек:

Ата-ана қағаз бетіне баланың жақсы орындайтын барлық әрекеттерін жазады (тіпті олар оқу процесімен байланысты болмаса да: «конструкторды жақсы құрастырады», «көліктердің атауын біледі», «адамдардың көңіл-күйін сезе алады»).

Одан кейін келесі сұрақтар бойынша талқылау жүргізіледі:

- Бұл қабілеттерді қалай дамытуға болады?
- Олар баланың оқуында және өмірінде қалай көмектесе алады?

Рефлексия: Бұл жаттығу ата-аналарға баланың дамуының жағымды жақтарына назар аударуға және сол қабілеттерді тиімді пайдаланудың жолдарын іздеуге көмектеседі.

14. «Шектеулі ресурстар»

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттілігі (ЕББҚ) бар балалар тапсырмаларды орындау кезінде қандай қиындықтарға тап болатынын түсіну.

Қалай өткізу керек:

Ата-анаға шағын мәтін жазу немесе есеп шығару ұсынылады, бірақ келесі шектеулермен:

- Тек бір қолмен жұмыс істеу (қимыл-қозғалыс қиындықтарын модельдеу).
- Тапсырманы орындау кезінде біреу үнемі аландатуы (аутистік спектр бұзылыстары бар балалардағы дыбысқа жоғары сезімталдықты еліктеу).
- Тапсырманы бөгде әрекеттермен кезектестіріп орындау (мысалы, есеп шығару мен бір уақытта әңгіме тыңдау).

Рефлексия: Жаттығудан кейін ата-аналар қандай сезімдер болғанын талдайды және баланың тапсырмаларды орындауын жеңілдету үшін оларды қалай бейімдеуге болатыны туралы қорытынды жасайды.

IX. ТРЕНИНГ СЦЕНАРИЙЛЕРІ – ОҚИТУ ІС-ШАРАЛАРЫН ӨТКІЗУДІҢ ДАЙЫН ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

1 тренинг : « Әлем баламның көзімен»

Мақсаты: Ата-аналарға ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) балалардың күнделікті өмірде қандай қиындықтарға тап болатынын жеке тәжірибе арқылы сезінуге мүмкіндік беру.

Ұзақтығы: 1,5 сағат

Мақсатты аудитория: ЕББҚ балаларының ата-аналары, педагогтер, психологтар.

Тренинг барысы:

1. *Кіріспе бөлім (15 минут)*

- Қатысушылармен амандасу, тренинг жүргізушісін таныстыру.
- Қысқаша талқылау: ата-аналар бала тәрбиесінде қандай қиындықтарға тап болады?
- Тренингтің мақсаттарын анықтау.

2. *Негізгі бөлім (60 минут)*

Жаттығу: «Шектеулі мүмкіндіктермен бір күн өмір сүру»

- Қатысушыларға түрлі шектеу шарттары жазылған карточкалар таратылады (мысалы: көзді жұмып тапсырма орындау, тек ыммен сөйлеу, сол қолмен жазу).
- Осы шектеулермен қарапайым тапсырмаларды орындау ұсынылады (мысалы, сауалнама толтыру, бау байлау, су сұрау).
- Талқылау: қандай эмоциялар сезінді, қандай қиындықтар туындады?

Жұптық жұмыс: «Бала – Ата-ана»

- Бір қатысушы – ЕББҚ бар бала рөлінде, екіншісі – тапсырманы түсіндіретін ересек адам рөлінде.
- Ересек адамның мақсаты – тапсырманы түсіндіру үшін баланың ерекшелігіне қарай балама коммуникация тәсілдерін (ым, сурет, сызба) қолдану.
- Тиімді стратегияларды талқылау.

Шағын-дәріс: «Балаға қалай көмектесуге болады»

- Балалардың күнделікті қиындықтарын еңсеруге көмектесетін әдістерді талқылау.
- Қарым-қатынас жасау және ортаны бейімдеу бойынша ұсыныстар.

3. Қорытынды бөлім (15 минут)

- Қатысушылар тренингтен алған әсерлері мен жаңалықтарымен бөліседі.
- Балаға деген қарым-қатынаста қандай өзгерістер енгізуге дайын екендерін талқылау.
- Сұрақтарға жауап беру.

2 тренинг: «Өзіміздің және баланың эмоцияларын қалай басқаруға болады»

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) баланы тәрбиелеу процесінде ата-аналарға өзін-өзі реттеу мен эмоцияны басқару тәсілдерін үйрету.

Ұзақтығы: 2 сағат

Мақсатты аудитория: ЕББҚ балаларының ата-аналары

Тренинг барысы:

1. Кіріспе бөлім (20 минут)

- Қатысушылармен амандасу, танысу.
- Талқылау: бала тәрбиесінде ата-аналар көбінесе қандай эмоцияларды бастан кешіреді?

2. Негізгі бөлім (90 минут)

Жаттығу: «Ашуды бақылау»

- Ата-аналар баламен қарым-қатынас кезінде ашулану немесе тітіркену туындайтын нақты жағдайлармен бөліседі.
- Топпен бірге өзін-өзі реттеу стратегияларын талқылайды (терең тыныс алу, назарды басқаға аудару, визуалды еске салғыштарды қолдану).

Шағын-топтарда жұмыс: «Қиын жағдайларда не істеу керек?»

- Топтарға жағдаяттық тапсырмалар (кейс) беріледі (мысалы: бала дүкенде айқайлайды, өтініштерді орындамайды, агрессия көрсетеді).
- Ересектердің түрлі әрекеттері және олардың салдары талқыланады.
- Жүргізуші дұрыс қарым-қатынас тәсілдері бойынша ұсыныстар береді.

Практика: «5 секунд ережесі»

- Ата-аналар эмоцияға ерік бермес бұрын 5 секунд кідіріп, өз сезімдерін талдап, саналы шешім қабылдауға үйренеді.

3. Қорытынды бөлім (10 минут)

- Қатысушылар өмірде қандай техникаларды қолдануға дайын екендерін талқылайды.
- Рефлексия: Не пайдалы болды?

3 тренинг: «Баланы оқуға қалай ынталандыруға болады»

Мақсаты: Арнайы білім беру қажеттілігі бар балаларды оқуға тиімді ынталандыру әдістерін ата-аналарға үйрету.

Ұзақтығы: 1,5 сағат

Мақсатты аудитория: Арнайы білім беру қажеттілігі бар балалардың ата-аналары, педагогтер

Тренинг барысы:

1. Кіріспе бөлім (15 минут)

- Қысқаша сауалнама: Баланың оқуына не кедергі?
- Тренингтің мақсаттары.

2. Негізгі бөлім (60 минут)

Шағын-дәріс: «Балаларға оқу неге қиын?»

- Мүмкін себептерді талдау: қабылдаудағы қиындықтар, қызығушылықтың болмауы, өзін төмен бағалау.

Жұптық жұмыс: «Күшті жақтарын тап»

- Ата-аналар баланың дағдылары мен қызығушылықтарының тізімін жасайды.
- Талқылау: оларды оқытуда қалай пайдалану керек?

Практикалық тапсырма: «Позитивті мадақтау»

- Баланы қалай дұрыс мадақтау керек?
- Сынды қолдаушы сөздерге қалай ауыстыруды үйрену.

Рөлдік ойын: «Ынталандыратын әңгіме»

- Ата-аналар баланы қиын тапсырмаларды орындауға қалай ынталандыруды жаттығады.

3. Қорытынды бөлім (15 минут)

- Қорытындылар, өзін-өзі бағалау.
- Үй тапсырмасы: Ынталандыру әдістерінің бірін қолдану және келесі кездесуде нәтижелермен бөлісу.

4 тренинг: «Жасөспірімдердің эмоционалдық интеллектісін дамыту»

Мақсаты: Ата-аналар мен педагогтерге ерекше білім беру қажеттілігі бар жасөспірімдерге күрделі жағдайларда эмоцияларын тануға, білдіруге және басқаруға көмектесуді үйрету.

Ұзақтығы: 1,5 сағат

Мақсатты аудитория: ООП бар жасөспірімдермен жұмыс істейтін ата-аналар, педагогтер, психологтар

Тренинг барысы:

1. Кіріспе бөлім (15 минут)

- Амандасу, тақырыпты таныстыру
- Талқылау:
- Неліктен жасөспірімдік кезең эмоция тұрғысынан қиын?
- Эмоцияны білдіруде ЕББҚ бар жасөспірімдер қандай қиындықтарға тап болады?
- Эмоционалдық интеллект қарым-қатынасқа, оқу мен өмірге қалай әсер етеді?
- Тренингтің мақсаттарын белгілеу

2. Негізгі бөлім (60 минут)

Шағын-дәріс: «Жасөспірімдердің эмоционалдық дамуының ерекшеліктері» (10 минут)

- Жасөспірімдердің миы: неге эмоциялар мінез-құлықты басқарады?
- Өзін-өзі бақылау мен эмпатияны дамыту: бұл не үшін маңызды?
- Жасөспірімге өз сезімдерін тануға қалай көмектесу керек?

1 жаттығу: «Эмоциялар күнделігі» (15 минут)

Мақсаты: Жасөспірімнің эмоцияларын және триггерлерін түсінуін дамыту

Жаттығу барысы:

- Ата-аналар 3 минут ішінде жасөспірімнің күшті эмоция (ашу, мазасыздық, қуаныш т.б.) сезінген бір сәтін еске түсіреді.
- Содан кейін келесі сұрақтарға жауап береді:
  - Бұл эмоцияны не тудырды?
  - Бала бұл эмоцияны қалай білдірді?
  - Айналадағылар қалай әрекет етті?
  - Бұл сәтте балаға қалай көмектесуге болар еді?
- Жұптық талқылау: жасөспірімдерде осындай сезім санасын қалай дамытуға болады?

2 жаттығу: «Басқалардың эмоциясын қалай түсіруге болады?» (20 минут)

Мақсаты: Эмпатия және эмоцияны тану дағдыларын дамыту

Жаттығу барысы:

- Қатысушылар жұптарға бөлінеді. Біреуі жасөспірімнің жақында болған стресстік жағдайын сипаттайды, бірақ эмоцияны атамайды.
- Екіншісі жасөспірім қандай эмоция сезінгенін болжауы керек және оны қолдаудың ықтимал жолдарын ұсынады.
- Кейін рөлдер ауысады.
- Жалпы талқылау:
  - Эмоцияны тану қаншалықты қиын болды?
  - Жасөспірімге басқаның сезімдерін түсіруге қалай көмектесуге болады?

3 жаттығу: «Эмоцияларды басқару стратегиялары» (15 минут)

Мақсаты: Ата-аналарға жасөспірімдерді эмоциялық реттеуге үйретудің құралдарын беру

Жаттығу барысы:

- Қатысушыларға түрлі күрделі жағдайлар жазылған карточкалар таратылады (мысалы: бала маңызды байқауда жеңіліп қалды, досымен ұрысты, жаман баға алды).
- Ата-аналар бұл жағдайда қандай өзін-өзі реттеу әдістерін ұсынуға болатынын талқылайды (терең тыныс алу, назарды аудару, дене белсенділігі, эмоциялар күнделігін жүргізу).
- Идеялармен бөлісу, топпен талқылау.

3. Қорытынды бөлім (15 минут)

- Тренингтен алған маңызды ойларды талқылау: не нәрсені практикада қолдануға болады?
- Рефлексия: әр қатысушы жасөспіріммен қарым-қатынаста қолданатын бір нақты әрекетті анықтайды.
- «Жасөспірімнің эмоционалдық интеллектісін дамытуға қалай көмектесуге болады» атты жадынама тарату.

5 тренинг: «Әлеуметтік дағдылар: балаға қарым-қатынас орнатуға қалай көмектесуге болады?»

Мақсаты: ЕББҚ бар балалардың ата-аналарын баланың қарым-қатынас және достық орнату дағдыларын дамытуға үйрету.

Ұзақтығы: 1,5 сағат

Мақсатты аудитория: ЕББҚ бар балалардың ата-аналары, педагогтер

Тренинг барысы:

1. Кіріспе бөлім (15 минут)

- Қатысушыларға сұрақтар:
  - Сіздің балаңыз құрдастарымен қалай қарым-қатынас жасайды?
  - Қандай әлеуметтік қиындықтарға тап болады?
- Тренингтің мақсаттарын анықтау

2. Негізгі бөлім (60 минут)

Шағын-дәріс: «Әлеуметтік дағдылар дегеніміз не?»

- Компоненттері: қарым-қатынас орнату, тыңдай білу, өзге адамның эмоциясын түсіну, диалог жүргізу.
- ЕББҚ бар балалардағы қиындықтардың себептері.

Практикалық жаттығу: «Алғашқы сөздің рөлі»

- Ата-аналар келесі жағдайларды сахналайды:
  1. Жаңа сыныптаспен танысу.
  2. Бірге ойнауға ұсыныс жасау.
  3. Қақтығысты шешу.
- Талқылау: Қандай сөздер қарым-қатынас орнатуға көмектесті?

Топтық жұмыс: «Балаға қарым-қатынаста қалай қолдау көрсетуге болады?»

- Кейс-ситуациялар:
  - Бала бейтаныс адамдармен сөйлесуге қорқады.
  - Бала бөлісе алмайды.
  - Бала әзіл мен сықақтың мағынасын түсінбейді.

- Қолдау көрсету стратегияларын талқылау
- Рөлдік ойын: «Әлеуметтік жағдайларды шешу»*
- Қатысушылар күрделі әлеуметтік жағдайларды сахналап, олардан шығу жолдарын іздейді.

3. Қорытынды бөлім (15 минут)

- Ата-аналар үйде қолдануға тырысатын тәсілдерді анықтайды.
- Баланың қарым-қатынас жасауына жағдай жасау бойынша кеңестер.

9.1 5–8 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АТА-АНАЛАРЫНА АРНАЛҒАН САБАҚ «ТҮСІНЕМІН ЖӘНЕ ҚОЛДАЙМЫН: ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРҒА АТА-АНА РЕТІНДЕ ҚАЛАЙ ЖАҚЫН БОЛУ КЕРЕК»

Сабақтың мақсаты: Орта буындағы дамуы ерекше балаларға эмоционалды қолдау көрсету және тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларын ата-ана бойына қалыптастыру.

Міндеттері:

1. Ата-аналарды орта буындағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың психоэмоционалдық қиындықтарымен таныстыру.
2. Бейімделген коммуникация және ата-аналық эмпатия дағдыларын дамыту.
3. Күнделікті өмірде баланы психологиялық және оқу жағынан қолдау құралдарын ұсыну.

Күтілетін нәтижелер:

1. Ата-аналар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың типтік эмоционалды жағдайлары мен қиындықтарын тануды үйренеді.
2. Құнды қарым-қатынас және жағымды қолдау көрсету дағдыларын меңгереді.
3. Балаларды оқыту және қарым-қатынас жасау үшін нақты стратегиялар мен жаттығуларды игереді.

Ұлттық құндылықтар мен тұлғалық қасиеттер: құрмет, қамқорлық, өзара көмек, жанашырлық, жауапкершілік, төзімділік, тең құқықтар.

Жоспар

1. Тақырыптың өзектілігі. Неліктен ЕББҚ бар балаларға ата-аналық қолдау аса маңызды?
2. Көркем фильмнен үзіндіні қарау және талқылау.
3. «Ассоциациялар» жаттығуы
4. Миға шабуыл: «Ата-аналарды не мазалайды?»
5. Ақпараттық бөлім
6. Топтық жұмыс – карточкалармен жұмыс
7. Сұрақ-жауап жаттығуы
8. Қорытындылау
9. Рефлексия. «Балаға жылы сөз айту» жаттығуы

Әдістер: проблемалық жағдайлар құру, аудио-видео қолдану, интерактивті оқыту әдістерін пайдалану

Құралдар: интерактивті тақта, карточкалар, маркерлер, стикерлер, қаламдар, жеке тапсырмаларға арналған қағаздар, таймер немесе сағат, таратпа: «Сынның орнына 5 қолдау сөзі» (таратпа материал)

Ұзақтығы: 60 минут

Өткізу формасы: топтық тренинг сабағы

1. Тақырыптың өзектілігі. «Неліктен ЕББҚ бар балаларға ата-ананың қолдауы өте маңызды?»

Педагог: Қайырлы күн, құрметті ата-аналар! Сіздерді Ата-аналарды педагогикалық қолдау орталығындағы бүгінгі кездесуде көргеніме қуаныштымын. Бүгін біз сіздерді толғандыратын маңызды тақырып туралы — ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балаңызды түсіну және оған сенімді тірек болу жолдары туралы сөйлесеміз.

Әрбір ата-ана баласының бақытты, табысты және өзіне сенімді болғанын қалайды. Алайда, егер балада даму ерекшеліктері болса, бұл мақсаттарға жету жолы оңай емес — әрі бала үшін, әрі бүкіл отбасы үшін.

Кейде ЕББҚ бар бала түсінбеушілікке, оқу қиындықтарына, қатарластарының қабылдамауына тап болады. Ол тез шаршап қалуы мүмкін, ақпаратты баяу қабылдайды, эмоцияларын басқаруда қиындық көреді. Осындай сәттерде ата-ана — баланың қолдау дауысы, осы әлемдегі басты жолбасшысы. Ата-ананың жанында болуы, қалай жауап беретіні — баланың өзіне сенімді болуына, оқуына, өзін қабылдауына тікелей әсер етеді.

Көп жағдайда ата-аналарда мынадай сұрақтар туындайды:

– «Неліктен ол осылай әрекет етеді?»

– «Менің қай ісім дұрыс емес?»

– «Егер ол мені тыңдамаса не үндемесе, қалай көмектесе аламын?»

Бұл сұрақтар — қалыпты. Бүгін біз соларды бірге талдаймыз. Мақсатымыз — қиындықпен күресу емес, оны баламен бірге түсіністікпен және сеніммен еңсеру жолын табу.

Бүгінгі кездесуіміздің мақсаты — дайын нұсқаулықтар беру емес, өзіңді және балаңызды естіп, дәл сіздің отбасыңызға тиімді қарым-қатынас түрлерін табуға көмектесу.

Ал енді, әңгімені бастамас бұрын, сіздерге бір қарапайым, бірақ өте маңызды сұрақ қойғым келеді: Мен балам үшін қандай ата-ана болғым келеді? Ойланып, бір сөзбен немесе қысқа тіркеспен жауап беріңіз: Мысалы: «тірек», «дос», «сабырлы», «түсінетін», «сенімді», «байсалды» және т.б. (*Қатысушылар кезекпен жауап береді, жүргізуші бас изеп, жылы қабылдайды немесе маңызды сөздерді қайталап, қолдау білдіреді.*)

Педагог: Рақмет! Осы сөздердің өзімен сіздер бүгінгі әңгімеміздің негізгі бағытын анықтап бердіңіздер: біз балаларымыздың жанында болғымыз келеді — тек формалды емес, махаббатпен, назармен және олардың ерекшеліктеріне құрметпен қарауымыз керек. Бүгінгі кездесуімізді осыған арнаймыз.

2. Көркем фильмнен үзінді көрсету және оны талқылау

Қатысушыларға 2017 жылы шыққан «Керемет (Wonder)» көркем фильмінен үзінді көрсету ұсынылады. (*Көрсетілім уақыты: 00:18:25 – 00:22:10* шамамен 4 минут)

https://youtu.be/ytog_fORkyc?si=7jPNGQ6Kdi6olLzs Басты кейіпкер — Огги Пулман есімді бала, оның бет-әлпетінде сирек кездесетін генетикалық аурудың салдарынан деформация бар. Ол ұзақ уақыт үйде оқығаннан кейін бірінші рет қарапайым мектепке барады.

Көрсетілетін үзіндіде Огги 1 қыркүйекте мектепке келеді. Алғашында дәлізде оған бәрі қарайды. Кейбір балалар сыбырласып, кейбіреуі жақындауға қорқады. Сабақта мұғалім барлық оқушыны таныстыруын сұрағанда, Огги көзге түспеуге тырысады. Бірақ Джулиан есімді оқушы оған арандатушылық сұрақтар қоя бастайды. Кейінірек асханада және үзіліс кезінде Огги жалғыз отырады, ол өзіне ыңғайсыз, қобалжулы, қорқынышты сезінеді, бірақ сыр бермеуге тырысады.

Көрсетілімнен кейінгі талқылау: қатысушыларға өз әсерлерімен бөлісу ұсынылады. Сұрақтарды флипчартқа жазуға немесе карточкалар түрінде таратуға болады. Ашық пікірталасқа арналған сұрақтар:

◆ Осы жағдайда бала не сезінді деп ойлайсыз?
(*Болжамдар: қорқыныш, жалғыздық, ұялу, сенімсіздік, үміт*)

◆ Сыныптастары мен мұғалімнің әрекетінен не байқадыңыз?
(*Олар мейірімді болды ма, қолдау көрсетті ме, әлде керісінше — немқұрайлы, түсінбейтін болды ма?*)

◆ Сіз өзіңіз қандай сезімдерді бастан кешірдіңіз?
(*Ашу, мұң, уайым, қорғау тілегі, өз балалық шағыңыздағы естеліктер*)

◆ Егер бұл баланың ата-анасы сіз болсаңыз — осындай жағдайда оған не тілер едіңіз?

3. «Ассоциациялар» жаттығуы

Педагог: қазір ғана біз сезінгеніміз — түсінуге жасалған алғашқы қадам. Баланы қолдау үшін тек не істеу керектігін білу аз, сонымен қатар ол не сезінеді соны түсіну маңызды.

Енді өзімізге үніліп көрейік: біз, ата-аналар, «менің балам — ерекше» деген сөзді естігенде немесе айтқанда не сезінеміз, не ойлаймыз? Бұл сөзді айтқанда қандай сезім, ой немесе бейне келеді? Бұл бір сөз, бір эмоция, бір түс, бір бейне болуы мүмкін — сіздің ішіңізде пайда болған бірінші нәрсе. Талдауға тырыспаңыз, ойыңызға бірінші келгенді жазып алыңыз.

Қатысушыларға нұсқаулық:

- 1–2 стикер алыңыз.
- Әр стикерге «Менің балам ЕББҚ бар» деген тіркеспен сізде байланысты қандай сөз немесе қысқа тіркес пайда болатынын жазыңыз.
- Стикерлеріңізді залдың ортасындағы флипчартқа келіп жапсырыңыз. Бұл әрекетті үнсіз де жасауға болады.

Стикерлер жапсырылып болған соң, жүргізуші ондағы сөздерді дауыстап оқиды: (Мысалдар: «қорқыныш», «жауапкершілік», «сенімсіздік», «бірегейлік», «күрес», «түсінбеушілік», «махаббат», «күш», «кінә», «мақтаныш», «шаршау», «шыдамдылық», «үміт», «ауру», «ерлік»).

4. Миға шабуыл: «Ата-аналарды не мазалайды?»

Педагог: Біз сіздермен ЕББҚ бар баланың ішкі әлеміне көз жүгірттік, сондай-ақ өз сезімдерімізді де таныдық. Енді фокус бағытымызды сәл өзгертіп, мына сұрақ туралы ойланып көрейік:

- ◆ Сіздерді, ата-ана ретінде, қандай нақты қиындықтар мазалайды?
- ◆ Күнделікті өмірде не нәрсе уайым, ашу, қорқыныш немесе дәрменсіздік сезімін тудырады?

Нұсқаулық:

«Қысқа сөз тіркестерімен айтыңыздар — балаңызбен қарым-қатынаста, оқу процесінде, мінез-құлқында, эмоциялық жағдайында қандай қиындықтар туындайды?» Талдаудан қорықпай, қателесемін деп уайымдамай — ойыңызға не түссе, соны ашық айтыңыз. Бұл — ашық шеңбер, біз үшін шынымен маңызды мәселелерді жинақтаймыз. Жүргізуші жауаптарды нақты айтылған түрінде жазады (қажет болса — жеңіл тілмен қайта құрастыруы мүмкін, бірақ эмоциялық реңкті бұзбау керек).

Жиі кездесетін жауаптарға мысалдар:

- «Балам үй тапсырмасын жасағысы келмейді»
- «Үнемі алаңдап кетеді»
- «Не болып жатқанын айтпайды»
- «Бірдеңе ұнамаса, айқайлайды»
- «Таңертең жиналуы өте қиын»
- «Басқа балалармен дос бола алмай жүр»
- «Тапсырма берсем, жылап қалады»
- «Мені түсінбейсің деп кінәлайды»
- «Сынды көтере алмайды»
- «Сәтсіздіктен қатты қорқады»
- «Кейде: “Мен ақымақпын” деп айтады»
- «Өзін басқалармен салыстырып, күйзеліп кетеді»

Жүргізушінің қорытынды сөзі:

(7–10 қиындық жиналғаннан кейін айтылады:)

«Қараңыздаршы, бұл қиындықтардың қаншалықты ұқсас екенін! Көптеген ата-аналар осындай жағдайларды бастан кешіреді. Бұл сіздің қателесіп жатқаныңызды білдірмейді. Бұл ЕББҚ бар баланың ата-анасы болу — шын мәнінде күрделі жол екенін білдіреді: шешім іздеу, күмән мен үміт, шаршау мен алға ұмтылу жолы. Ең маңыздысы — сіз жалғыз емессіз. Бүгін біз "сиқырлы шешімдерді" іздемейміз, бірақ сіз бұл жерден практикалық құралдармен кетесіз. Олар сізге әрі қарай сеніммен, сабырмен және құрметпен балаңызға да, өзіңізге де қарай жылжуға көмектеседі.

5. Ақпараттық блок

Педагог: Ашық әрі маңызды жауаптарыңыз үшін үлкен рахмет. Сіздердің сөздеріңізден қаншалықты көп ауырлық, алаң және шаршау барын байқадық. Бұл — толығымен табиғи жағдай, себебі сіздер күн сайын нағыз сынақтарға тап болып жүрсіздер.

Қазір мен сіздерге ЕББҚ бар балалардың неге кейде солай әрекет ететінін қысқаша түсіндіргім келеді. Бұл ақпараттық блок «Менде не дұрыс емес?» деген сұрақтан: мына сұраққа көшуге көмектеседі: «Балаға не болып жатқанын біле отырып, мен оған қалай көмектесе аламын?»

Слайд 1. ЕББҚ бар балаларда ақпаратты қабылдаудың ерекшеліктері
Көптеген ЕББҚ бар балаларда сезімдік ақпаратты өңдеу қабілеті төмен болады.

Бұл нені білдіреді?

Мұндай бала:

- шу, жарық, адамдар көп жиналған ортада тез шаршайды
- нұсқаулықты бірден түсінбеуі мүмкін
- негізгі мен екінші дәрежелі ақпаратты ажырата алмай қалуы мүмкін
- тапсырма ортасында «өшірулі күйге» ауысуы мүмкін

Мысал:

Педагог: «Дәптерлеріңді ашыңдар, күнді жазыңдар, 3-жаттығуды орындаңдар.» ЕББҚ бар бала тек «Ашыңдар...» дегенді ғана есте сақтап қалады — әрі қарай тұрып қалады. Бұл — жалқаулық емес. Ол шынымен-ақ қалғанын естіп, қабылдап үлгермеген.

Слайд 2. Эмоцияны реттеу және алаңдаушылық

- ЕББҚ бар балаларда өзін-өзі реттеу механизмдері әлсіз дамыған.
- Олар өздігінен тынышталу, сәтсіздіктен кейін қайта көңіл аудару сияқты қабілеттерде қиналады.
- Жоғары алаңдаушылық = қателік жасаймын, сөгіс естимін, мені салыстырады деген қорқыныш.

Мысал:

Бала айтады: «Мен мектепке бармаймын!» Бұл — қырсықтық емес. Бұл — қорқыныш. Ол тағы да сәтсіздікке ұшырайды, тағы да қиын жағдайға тап болады деген ой.

Слайд 3. Мінез-құлық — бұл тіл, ол — мәселе емес.

• Айқай, агрессия, тұйықтықтың артында «жаман мінез» емес, сезімді сөзбен жеткізе алмау жатыр.

- Мінез-құлық — бұл сигнал: «Маған қиын, көмектесіңіз»

Ата-ана: «Оған не болды?» - дегеннен, «Ол маған не айтқысы келіп тұр?» - деп саналы түрде қарау керек.

Бала мінез-құлықтың бізге қарсы бағытталған әрекет емес, жәрдем сұрауы ретінде қабылдағанда, біз өзімізді өзгерте аламыз: жазалау орнына — қолдау, ашулану орнына — түсіну, талап ету орнына — шынайы көмек көрсету. Сонда біздің баламыз шын мәнінде қауіпсіздік, қабылдау және махаббат сезіміне ие болады. Міне, дәл осы сезімдер — баланың дамуына, бейімделуіне және жетістікке жетуіне негіз болады.

Қосымша (уақытыңыз/слайд/таратпа болса):

Төменде ЕББҚ бар балаларда жиі кездесетін қиындықтарды және олардың ықтимал себептерін қысқаша көрсетуге болады:

Қиындық	Ықтимал түсіндірме
Тапсырма орындамайды	Шаршады, қателесуден қорқады, нұсқауды түсінбеді
Есікті тарс жауып, айқайлайды	Эмоциясын басқара алмады, шамадан тыс жүктеме берілді
Жылайды немесе үндемейді	Тұйықталды, мазасыз, сөзбен жеткізе алмай тұр
Қарым-қатынастан қашады	Өзін «басқалардан бөлек» сезінеді, бағаланудан қорқады

6. Топтық жұмыс – карточкалармен жұмыс

Мақсаты: Ата-аналарды ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың мінез-құлқы арқылы оның эмоционалдық күйін тануға және сенімді нығайтатын қолдау сөздері мен әрекеттерін таңдауға үйрету.

Педагог: Енді біз баланың ішкі дүниесін жақсырақ түсінгендіктен, тәжірибеге көшейік — нақты өмірлік жағдайларға жауап беріп, баланы қолдайтын және ата-ана ретінде өз ішкі ресурсыңызды сақтап қалуға көмектесетін сөздерді бірге іздеп көрейік.

Материалдар:

- Типтік жағдайлар сипатталған карточкалар жиынтығы (әр топқа 1–2 карточкадан)

- Таза қағаздар мен маркерлер

- Қосымша ұсыныс: «Не айтуға болады – неден аулақ болу керек» жадынама парағы (жаттығудан кейін таратылады)

Қатысушылар 3–4 адамнан шағын топтарға бөлінеді. Әр топқа бір жағдай жазылған карточка беріледі (төмендегі мысалдарды қараңыз).

Топтар келесіні талқылайды және жазады:

- Олардың ойынша, бала не сезініп тұр?

- Ата-ана қалай қолдау көрсете алады?

- Қандай сөздер мен әрекеттерден аулақ болған дұрыс?

5–6 минуттан кейін әр топ өз жағдайын және шешімін қысқаша таныстырады.

Жағдаяттар:

Жағдай 1: Бала бөлмесіне тығылып, үй тапсырмасын орындаудан бас тартады, былай дейді: «Маған бәрібір! Мен бәрібір ақымақпын, бұл тапсырманы жасамаймын!»

Жағдай 2: Бала мектептен жылап келіп, айтады: «Ешкім менімен дос болмайды. Барлығы мені мазақ етеді.»

Жағдай 3: Бала ашуланып, дәптерін еденге лақтырып, айқайлайды: «Мен мектепті жек көремін! Бәрің аулақ болыңдар!»

Жағдай 4: Бала бұрын қуана барған үйірге барудан бас тартады. «Неліктен?» деген сұраққа үнсіз немесе иығын көтеріп жауап береді.

Жағдай 5: Бала жай ғана былай дейді: «Мен басқа балалар сияқты қалыпты болғым келеді...» — содан соң теріс қарап отырады.

Жадынама парағы (топтарға көмек ретінде карточкаға немесе экранға жазуға болады)

Қолдануға болатын тіркестер:

- «Мен қасындамын»
- «Қателесу — қалыпты нәрсе»
- «Сенің күйің мен үшін маңызды»
- «Кел, бірге көрейік»
- «Сен жалғыз емессің»

Аулақ болу керек сөздер:

- «Сонда не болды? Жыламашы!»
- «Өзің кінәлісің»
- «Артық айтып отырсың»
- «Бәрі де солай жасайды — ештеңе болмайды»

Педагог: Көріп отырғандарыңыздай, қиын мінез-құлықтың артында жиі үлкен ішкі кернеу, қорқыныш немесе оқшаулану сезімі жатады. Бірақ дәл біздің сөзіміз, дауыс ырғағымыз немесе бір ымымыз баланың осы күйін күшейтуі де, жеңілдетуі де мүмкін.

Ең бастысы — мінсіз тәрбие емес, баламен бірге болу, эмоционалды түрде қолжетімді болу.

7. Сұрақ-жауап жаттығуы

Педагог: Біз сіздермен шынайы өмірлік жағдайларды қарастырдық, қиын сәттерге өзгеше қарауға болатынын көрдік. Енді бетпердесіз, “мен жақсы ата-ана емеспін” деген қорқынышты, жүректегі нағыз сұрақтарды қою уақыты келді.

Біздің әрқайсымыздың ішімізде күмән, уайым, “ал егер...”, “қалай болады...” сияқты ойлар бар. Қазір біз осы сұрақтарға арналған қауіпсіз әрі жылы кеңістік жасаймыз.

Қатысушыларға нұсқаулық:

1. Карточка немесе қағаз парағын алыңыз.
2. Ерекше білім беруді қажет ететін баланың ата-анасы ретінде сізді толғандыратын бір сұрақты анонимді түрде жазыңыз.

Сұрақ мынадай түрде басталуы мүмкін:

- «Маған баламның неге бұлай істейтінін түсіну қиын...»
- «Мен қорқамын, себебі...»
- «Егер ол/олай етсе, не істеу керек?..»
- «Мен қалай жауап берерімді білмей қаламын, қашан...»
- «Мен кейде қатты шаршаймын, себебі...»

3. Карточканы бүктеп, қорапқа/себетке салыңыз.

(Егер қатысушылар аз болса және топта сенім қалыптасқан болса — сұрақты дауыстап, тікелей өз атынан қоюға болады.)

Жетекші карточкаларды біртіндеп алып, сұрақтарды дауыстап оқиды және ата-ананың сезімін мойындай отырып жылы, құрметпен, сыни емес түрде қысқаша жауап береді.

Басқа нұсқа – «пинг-понг»: сұрақты оқығаннан кейін жетекші тобына мынадай сұрақ қоя алады: «Сіздердің араларыңызда осындай жағдай болған ба? Қалай жеңе алдыңыз?» Егер біреу өз тәжірибесімен бөлісуге дайын болса – бұл топтық қолдауды күшейтеді.

Ата-аналардың ықтимал сұрақтарына мысалдар:

- «Егер балам “мен ешкімге керек емеспін” десе, не істеу керек?»
- «Мен шаршаймын. Мен кейде өзімді ұстай алмаймын. Бұл әрекет қарым-қатынасымызды бұзады. Не істеу керек?»
- «Балам үнемі телефонға үніліп отырады. Оны қалай тартып аламын?..»
- «Мектеп бізді түсінбейді. Мұғалімдер оны “жалқау” дейді.»
- «Мен балам өмір бойы маған тәуелді болып қала ма деп қорқамын...»

Педагог (қорытынды):

Ата-ана болу — бұл мінсіздік емес, күн сайын “баланың қасында боламын” деп қайта-қайта таңдау жасау.

8. Қорытындылау

Педагог: Біз сіздермен бірге бір сағатқа жуық уақыт өткіздік. Осы аралықта біз көп нәрсені бастан өткердік: біз сезіндік, ойландық, еске түсірдік, бөлістік, іздендік, тәжірибе жасап көрдік.

Қазір мен сіздердің әрқайсыңыз бұл кездесуді өзіңіз үшін аяқтап, өзіңізбен не алатыныңызды — өзіңіз үшін және балаңыз үшін — сезініп түсінгеніңізді қалаймын. Сіздерге екі қысқа сұрақ қоямын. Қаласаңыздар — дауыстап жауап беруге болады, немесе тек өзіңіз үшін жазып қоюға болады:

1. Бүгін мен үшін ең маңыздысы не болды?

2. Бүгін үйде немесе ертең қандай әрекетті басқаша жасап көремін?

(Қатысушыларға шағын карточкалар немесе парақтың жартысы таратылып беріледі. Ұсыныс: бір сөйлеммен ниетіңізді немесе нақты әрекетті жазып көріңіз.)

9. Рефлексия. «Балаға жылы сөз айту» жаттығуы

Жаттығу: «Балаңызға арналған жылы хат»

Педагог: Қазір сіздерден бір қарапайым, бірақ жүректен шығатын әрекет жасауларыңызды сұраймын. Карточка *(немесе парақ)* алыңыз да, балаңызға арналған қысқа хат жазыңыз. Ол хатты дәл қазір балаңыз естіп тұр деп елестетіңіз мүмкін, ойша. Бұл бір ғана сөйлем болуы мүмкін. Мақсаты — балаға тірек беру, сенімділік сыйлау, оның қабылданғанын, сүйікті екенін, жалғыз емес екенін сезіндіру. Жазбаны қолмен жазуға болады, тек өзіңіз үшін, тіпті іштей — ең бастысы, шын жүректен болсын.

(Қатысушыларға карточкалар немесе таза парақтар таратылады. Мүмкін болса, баяу әрі тыныш музыка қосыңыз.)

Ата-аналар жазуы мүмкін мысал хаттар:

- «Сен — менің бүкіл әлеміңсің. Мен қасындамын.»
- «Саған мінсіз болу міндет емес. Мен бәрібір сені жақсы көремін.»

- «Сенің күйің мен үшін маңызды.»
- «Қателескен кезінде де мен сенің талпынысыңа ризамын.»
- «Сен жалғыз емессің. Мен — сенің жаныңдамын.»

Педагог: Осы хат — сіз үшін ішкі еске салу болсын. Қиын күндерде, шаршаған кештерде, күшіңіз қалмаған сәттерде...

Балаңыз — тіпті ол бұл сөздерді айтуға әлі қиналса да жүрегімен сезінеді: ата-анасы жанына жақын, ата-анасы естиді, түсінеді, қабылдайды деп ойлайды. Осы бір сағатқа, шынайылығыңызға, сезімталдығыңызға және адал болуға деген дайындықтарыңызға алғыс айтамын. Сіз жалғыз емессіз. Сіз жолдасыз. Біз — сізбен біргеміз.

9.2 9–11 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АТА-АНАЛАРЫНА АРНАЛҒАН САБАҚ «ҚАБЫЛДА, ТҮСІН: ЕББҚ БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАЛАР»

Сабақтың мақсаты: ЕББҚ жасөспіріммен конструктивті қарым-қатынас жасау дағдыларын дамыта отырып, жанжал деңгейін төмендету, сенімділік пен эмоциялық байланысты нығайту.

Міндеттері:

1. Ата-аналарды ЕББҚ жасөспірімдердің жас және эмоционалдық ерекшеліктерімен таныстыру.
2. Зорлықсыз қарым-қатынас, белсенді тыңдау және «Мен-тілдері» тәсілдерін үйрету.
3. Жасөспіріммен қарым-қатынаста ата-аналардың саналылығын және эмоциялық тұрақтылығын арттыру.

Күтілетін нәтижелер:

1. Ата-аналар ЕББҚ жасөспірімдердің мінез-құлық ерекшеліктері мен жанжал себептері туралы біледі.
2. Құрылымды кері байланыс пен қолдау тәсілдерін меңгереді.
3. Өмірлік жағдаяттарды талдауда тәжірибе жинап, жауап беру құралдарын игереді.

Ұлттық құндылықтар мен тұлғалық қасиеттер: құрмет, қамқорлық, өзара көмек, жанашырлық, жауапкершілік, төзімділік, тең құқықтар.

Жоспар

1. Тақырыптың өзектілігі. «Ерекше білім беру қажеттілігі бар жасөспірімнің ата-анасы болу – қалай?»
2. Фильм фрагментін қарау және кейінгі талқылау.
3. «ЕББҚ бар жасөспірім ата-ананың көзімен» жаттығуы.
4. ЕББҚ бар жасөспірімдердің ата-аналарын не алаңдатады?
5. Неліктен ЕББҚ бар жасөспірімнің мінезі «қиын», бірақ «жаман» емес — оның мінез-құлқында не жасырынған?
6. Топтық жұмыс карточкалармен. Жасөспірім шын мәнінде не айтқысы келетінін қалай түсінуге болады?

7. Жаттығу «Мен-хабарламалар»: өз сезімдеріңді айыптаусыз және сынсыз қалай айтуға болады?

8. Қорытынды: Мен өзіммен не ала кетемін? Енді нені басқаша істеуге тырысамын?

9. Рефлексия. Қорытындылау: «Жасөспірімге арналған жылы тілек»

Әдістері: интерактивті әңгіме, бейнефрагментті талдау, мини-дәріс, кейстермен жұмыс

Құрал-жабдықтар: бейне көрсетуге арналған ноутбук пен проектор, колонкалар, флипчарт пен маркерлер, стикерлер, тапсырмасы бар карточкалар, қаламдар, қағаз және таратпалы материалдар (есте сақтауға арналған парақшалар, кестелер, нұсқаулықтар)

Ұзақтығы: 60 минут

Өткізу формасы: топтық тренингтік сабақ

1. Тақырыптың өзектілігі. «Ерекше білім беруге қажеттілігі бар жасөспірімнің ата-анасы болу – қалай?»

Педагог: Қайырлы күн, құрметті ата-аналар! Келгендеріңізге рақмет. Бүгін біз өте маңызды, оңай емес, бірақ өмірімізде жиі кездесетін тақырып туралы сөйлесеміз — бұл жасөспірім кезеңі және ерекше білім беру қажеттілігі бар жасөспірімнің ата-анасы болу туралы.

Жасөспірімдік кезең – тұлғаның дамуының күрделі әрі қарама-қайшы кезеңі. Бұл уақытта елеулі ішкі өзгерістер орын алады: гормондық жүйенің белсенді қайта құрылуы, эмоционалдық ауытқулар, өзін іздеу, дербестікке ұмтылу, сонымен қатар жақындарының қолдауына деген жоғары сезімталдық пен қажеттіліктің сақталуы.

Егер осы табиғи процестерге даму ерекшеліктері – сенсорлық, эмоционалдық, коммуникативтік немесе когнитивтік қиындықтар қосылса, бұл тек жасөспірім үшін ғана емес, оның ата-анасы үшін де үлкен сынаққа айналады. Мұндай жағдайда ата-аналардан ерекше түсіністік, шыдамдылық және қолдау талап етіледі.

Ата-аналар жиі былай дейді:

– «Ол мені мүлдем тыңдамайды»

– «Біз бір-бірімізді түсінбейтін екі бөлек әлем секілдіміз»

– «Онымен қалай сөйлесу керек екенін білмеймін — кез келген сөз түсініспеушілікке айналады»

– «Ол мүлде маған ештеңе айтпайды»

Таныс сөздер ме? Сіз жалғыз емессіз. Мұны көптеген ата-ана сезінеді. Бірақ ең бастысы — бұны үйренуге болады. Жасөспірім үндемей тұрса да, оны естуді үйренуге болады. Бұрын барлық әңгіме жанжалмен аяқталса да, сізді тыңдайтындай етіп сөйлеуді үйренуге болады.

Бүгін біз осы жолда алғашқы қадамдарды жасап көреміз — сабырлы, ізгі ниетті және өте тәжірибелік қадамдар. Шеңберге қосылуға арналған сұрақ: Енді кішкене шеңбермен бастайық. Өтінемін, қысқа жауап беріңіздер, бір сөзбен немесе сөз тіркесімен.

Бүгін мен өз жасөспірімім үшін қандай ата-ана болғым келеді?
(Қатысушылар кезекпен жауап береді: «сабырлы», «ашық», «дана», «сенім білдіретін», «аз бақылаушы», «жылы», «түсіністікпен қарайтын», «икемді» және т.б. — жүргізуші қолдап, қайталап, басын изеп отырады.)

Педагог: Бұл сөздер — біздің ішкі бағыт-бағдарымыз іспетті. Біз көбіне тәрбиелеуге, үйретуге, жол көрсетуге ұмтыламыз. Бірақ кейде жасөспірімге ең керегі — сіздің сабырлы, шыдамды, қабылдайтын «Мен сенің жаныңдамын» деген жай ғана күйіңіз.

Бүгін біз дәл осы нәрсеге бірге жұмыс істейміз.

2. Көркем фильм фрагментін көру және кейінгі талқылау

Қатысушыларға «Ғажайып» («Wonder») атты 2017 жылғы фильмнен үзінді көру ұсынылады. Фрагмент уақыты: 01:00:00 – 01:05:00 шамасында 01:11:45 – 01:15:10 3,5 минут) <https://youtu.be/es0DI4Or9ok?si=97-suUAtyBScVmCH> Огги (басты кейіпкер) — жасөспірім, ол қиын күнді бастан кешіреді: достары опасыздық жасайды, өзін жалғыз, әлсіз, ұялып тұрғандай сезінеді. Кешке ол үйіне қайтып келіп, анасымен бөліседі. Анасы оны мұқият тыңдайды, сөзін бөлмейді, қолдау сөздерін айтады, нәтижесінде екеуінің арасында терең эмоциялық байланыс орнайды.

Педагог: Қазір біз бір көріністі тамашалаймыз. Бұл жерде жасөспірім ауыр күннен кейін анасымен өз сезімдерімен бөліседі. Назар аударыңыздар:

- Жасөспірім не сезініп тұр?
- Ата-ана қалай әрекет етеді?
- Бұл қарым-қатынаста сенімге жол ашқан не нәрсе?

Ашық талқылауға арналған сұрақтар:

Сізше, осы көріністе жасөспірім не сезінді?

(Болжамдар: осалдық, қорқыныш, жалғыздық, реніш, көңіл қалу)

Оған анасына ашылып сөйлеуге не көмектесті?

(Назар, үнсіздік, қысым жасамау, жұмсақ дауыс, сабыр, қабылдау)

Анасы өзін қалай ұстады?

- Сөзін бөлді ме?
- Бірден кеңес берді ме?
- Басқалармен салыстырды ма?

Сіз бұл көріністі көріп ата-ана ретінде не сезіндіңіз?

(Іштей үн қосу, өкініш, көз жас, ата-ана ретіндегі орнын түсіну, дәл солай сөйлесуді үйренуге деген ниет)

Осы көріністен өз жасөспіріміңізбен қарым-қатынасқа не алуға болады?

3. Жаттығу «Ассоциациялар» — Ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірім ата-ана көзімен

Педагог: Қазір сіздерден сәл баяулап, өзіңізге мына сұрақты қойып көруді сұраймын: мен өзімнің даму ерекшелігі бар жасөспірім балам туралы ойлағанда,

- не сезінемін?
- көз алдыма қандай бейнелер немесе сөздер келеді?

Бұл тест емес. Мұнда дұрыс не бұрыс жауап жоқ. Тек 1–2 сөз жазыңыз, бұл эмоция, метафора, ассоциация, түс, дыбыс, қимыл болуы мүмкін. Ең бастысы — бұл сіздің баламен бірге ата-ана ретінде бастан өткеріп жүрген ішкі тәжірибеңізге сай келуі керек.

Қатысушыларға нұсқаулық:

1. Стикер немесе карточка алыңыз.

2. Бір-екі сөз жазыңыз:

– сіздің жасөспіріміңізбен байланысты ассоциациялар;

– онымен сөйлескенде туындайтын сезімдер;

– ол туралы ойлағанда көз алдыңызға келетін бейнелер.

(Мысалдар: «дауыл», «нәзіктік», «күрескер», «түсініксіз», «от», «қатты тас», «айқай мен үнсіздік», «жарылыс», «алыстау», «үміт», «махаббат пен қорқыныш») Стикерді залдың ортасындағы флипчартқа жапсырыңыз.

(Жаттығу үнсіздікпен өтеді, қалаған жағдайда — жайлы фондық музыкамен бірге.)

Педагог: қараңыздаршы, мұнда қаншама тірі, шынайы нәрсе жиналды: уайым, күш, абдырау, махаббат, күрес. Мұның бәрі — біз туралы. Жасөспірімнің ата-анасы болу қаншалықты қиын әрі маңызды екені жайлы. Сол сияқты — біз іздейтін тереңдік пен жақындық туралы.

4. Ой шабуылы: «ЕББҚ бар жасөспірімдердің ата-аналарын не толғандырады?»

Педагог: Сізді өз жасөспіріміңізбен қарым-қатынаста не алаңдатады?

Тәрбиелеуде, өзара әрекеттесуде, мектепте, үйде, қарым-қатынаста қандай қиындықтарға тап боласыз?

Келіңіздер, бірге «ата-аналық уайымдар картасын» жасайық — мұнда ешқандай баға беру, ұялу, “бұлай ойлауға болмайды” деген жоқ. Сіз айтқан әрбір сөз — маңызды. Ол естілуге лайық.

Нұсқаулық:

1. Қатысушылар кезекпен (немесе еркін түрде) өз пікірлерін айтады.

2. Жауап қысқа болуы керек — бір-екі сөйлем.

3. Жетекші (педагог) жауаптарды флипчартқа немесе тақтаға дәл сол күйінде, түзетусіз, тік бағанмен жазады.

Қатысушылар айтуы мүмкін мысалдар:

«Ол өзіне тұйықталып кетті — мүлде сөйлеспейді»

«Үнемі телефонда отырады — байланыс жоқ»

«Бәріне ашумен жауап береді»

«Ештеңеге қызықпайды»

«Сабак орындаудан бас тартады»

«Өзін басқалармен салыстырып, өзін төмен сезінеді»

«Болашақтан қорқады — мектеп, емтихан туралы айтқысы келмейді»

«Шаршадым өмірден» деп айтады»

«Оған қалай жетуге болатынын білмеймін»

«Шаршап кетемін — айқайлап кетемін»

«Қолымнан келмей жатқанын мойындауға ұяламын»

«Онымен байланысты жоғалтып бара жатқандаймын»

Педагог қорытындылайды: «Қараңыздаршы, бұл сезімдердің қаншалықты ұқсас екенін. Иә, біреу үшін бұл — қорқыныш, біреу үшін — шаршау, ал біреулер үшін — түсінбеуден туған ауырсыну. Бірақ біз дәл қазір осындамыз, өйткені бізге бәрібір емес. Өйткені біз жасөспірімдерімізге жол табуға тырысамыз — олар алыстап кеткен кезде де. Егер өзімізбен күресуді тоқтатып, тыңдай бастасақ біз мұны істей аламыз.»

5. Ақпараттық бөлім. ЕББҚ бар жасөспірімнің мінез-құлқының артында не жасырынған?

Педагог: Шынайы да маңызды жауаптарыңыз үшін рахмет. Сөздеріңізден қаншалықты көп ауырсыну мен алаңдаушылықты көруге болады. Қазір мен сіздерге ЕББҚ бар жасөспірімдердің мінез-құлқының артында не жатқанын аздап айтып өткім келеді. Көп жағдайда біз “дөрекілік”, “жалқаулық”, “айлакерлік” деп қабылдайтын нәрсе — шын мәнінде ішкі кернеудің, қорқыныштың, эмоционалды жүктеменің белгісі.

Жасөспірімнің өзі де кейде не болып жатқанын түсінбейді. Ол ақыл айтуды емес, жай ғана оны түсінгенін күтеді.

Слайд 1. Жасөспірім кезеңі = бәрі үшін қауіп аймағы

- Гормоналды өзгерістер, тұрақсыз эмоционалды фон
- Тәуелсіздікке ұмтылыс + сәтсіздікке ұшыраудан қорқу
- Көңіл күйдің құбылуы — бұл бұзылғандық емес, норма

Слайд 2. ЕББҚ бар жасөспірімдердің мінез-құлқын қиындататын факторлар

- Жоғары алаңдаушылық
- Талаптардың шамадан тыс жүктемесі (мектеп, үй, үміттер)
- Сенсорлық ерекшеліктер: шу, жарық, жанасу
- Ұят, сын, сәтсіздікпен күресе алмау

Мысал:

Жасөспірім мектептен келеді, үнсіз, сөмкесін лақтырып, есікті тарс жауып қояды. Ата-ана: «Бұл қандай қылық?»

Ал жасөспірімнің ішкі жан дүниесінде мынадай ойлар болуы мүмкін: «Мен бүгін әрең шыдадым. Мені басқалармен салыстырды, мен тақырыпты түсінбедім, мен тағы да “басқаша” болдым.»

Слайд 3. Жасөспірім тікелей айтпайды — ол көрсетеді

- Айқай — «Мені байқашы!» деген белгі
- Үнсіздік = «Қателесуден қорқамын»
- Агрессия = «Мен шамадан тыс жүктемедемін»
- Жабылу = «Қалай күресерімді білмеймін»
- «Қаламаймын» = «Қолымнан келмейді»
- «Сен мені түсінбейсің!» = «Мені қабылдамайсың ба деп қорқамын»

Слайд 4. Жасөспірімге ең алдымен не қажет?

- Айыптамайтын қауіпсіз кеңістік
- Тыңдай білетін, шабуылдамайтын ересек

- Ата-ананың дауысы: «Мен қасыңдамын. Саған қиын екенін сеземін. Сені тыңдауға дайынмын»

Көрнекі нұсқаулық (егер слайдтар немесе таратпа материалдар болса):

Жасөспірімнің мінез-құлқы	Оның артында не тұруы мүмкін	Не көмектесе алады
Айқайлайды, дөрекілік көрсетеді	Шамадан тыс жүктеме	Сабыр сақтау, үзіліс жасау, «мен-хабарламасы»
Үнсіз қалады, қашқақтайды	Реніш, түсінілмей қалудан қорқу	Қысым көрсетпеу, жанында болу, уақыт беру
Өз ішінен тына береді	Стресс, шаршау, қабылданбау сезімі	Қабылдау, мәжбүрлемей байланыс орнату
Сынға қатты реакция білдіреді	Осалдық, бағалаудан қорқу	Қолдау көрсету, нәтижеге емес, күш-жігерге мән беру

6. Топтық жұмыс карточкалармен: Жасөспірім шын мәнінде не айтқысы келеді?

Мақсаты: Ата-аналарды ЕЕБҚ бар жасөспірімнің сөздерінің артында не жатқанын «естуге» үйрету, күрделі мінез-құлықтың артындағы эмоцияларды тану және сенім мен диалогты қолдайтын қауіпсіз, қолдау білдіретін жауаптар құрастыруға машықтандыру.

Педагог: «Сіздің жасөспіріміңіз сізге қарсы емес. Ол сізбен бірге, тіпті алыстағандай көрінсе де. Ал сіз, ата-ана ретінде, ең маңыздысын жасап отырсыз: сіз теріс бұрылмадыңыз, сіз осындасыз. Қазір осы түсінікті практикада қолдануға тырысамыз — жасөспірімге басқаша қалай сөйлеуге болатынын бірге талдаймыз, сонда ол естіп қана қоймай, диалогта қалғысы келеді.»

Қажетті материалдар:

- Жасөспірімдердің шынайы, эмоциялық бояуы бар фразалары жазылған карточкалар
- А4 парақтары мен маркерлер
- «Қолдау білдіретін сөздер» жадынамасы (*жаттығудан кейін таратылады*)

Кейде жасөспірім қатты, дөрекі сөйлейді немесе өз ішіне тұйықталады. Біз: “Жолама!”, “Сен түк түсінбейсің!”, “Өзім білем!” деген сөздерді естиміз де, қалай жауап беруді білмей қаламыз. Алайда бұл сөздердің артында әрдайым бір сезім — ауырсыну, қорқыныш, сенімсіздік — жасырынып жатады. Біз қазір “жасөспірімнің аудармашысы” болуға тырысамыз — оның сөзін сезім тіліне аударамыз және қарым-қатынасты үзбей, қалайша басқаша жауап беруге болатынын қарастырамыз.

Нұсқаулық: Қатысушыларды 3–4 адамнан тұратын шағын топтарға бөліңіз. Әр топқа бір жасөспірімнің фразасы жазылған карточка беріледі.

Тапсырма:

– Сол сөздің артында қандай сезім немесе қажеттілік болуы мүмкін екенін анықтау.

– Ата-ана бұл жағдайда қолдау көрсететін жауапты қалай бере алады — соны ойластыру.

– Айыптау, ақыл айту, қысым көрсету болмауы тиіс.

(5–6 минуттан кейін әр топ өз жағдайын және ұсынылған жауабын бүкіл топқа ұсынады.)

Мысал карточкалар жасөспірімдердің сөздерімен:

1. «Жолама, бәрібір түсінбейсің!»

2. «Барлығы қалыпты, тек мен ғана басқамын!»

3. «Маған мүлде ештеңе керек емес!»

4. «Сен әрқашан менен риза емессің!»

5. «Сен мені жақсы көрмейсің — үнемі айқайлайсың!»

6. «Болмағаным жақсы еді!» (Маңызды: мұндай сөзді талқылауда аса сезімталдық қажет)

Топтық жұмыстың мысалы. Жасөспірімнің сөзі: «Сен бәрібір мені түсінбейсің!»

Оның артында болуы мүмкін:

– Айыпталудан қорқу

– Бұрынғы тәжірибеден туған реніш

– Қабылдауға деген қажеттілік

Ата-ананың қолдау көрсететін жауабы:

– «Мүмкін, расымен бәрін бірден түсіне бермейтін шығармын. Бірақ мен сені естуді қалаймын. Мен осындамын.»

Жетекшінің қорытынды сөзі (барлық топтар ұсыныстарын айтқан соң): Сіздер байқағандай, жасөспірімнің қатқыл сөздерінің артында – көбіне ол тікелей айта алмайтын немесе айтуға қорқатын терең сезімдер жатыр.

Бүгін сіздер сол жасырын мағыналарды көре білдіңіздер. Бұл – жанжалдан түсіністікке апарар алғашқы қадам. Есіңізде болсын: дайын жауаптың болуы міндетті емес. Маңыздысы – теріс бұрылмау, қорықпау және жай ғана былай деу: «Мен қасындамын. Бәрін түсінбесем де, сенің жаныңда болғым келеді.»

7. Жаттығу «Мен-хабарламалары»: өз сезімдеріңді реніш пен кінәлаусыз жеткізу

Педагог: Көбінесе күйзеліске түскен сәттерде біз жасөспірімге ашумен жауап береміз: «Сен мені сыйламайсың!», «Осы телефоннан шаршадым!», «Мені ақыры есімнен тандырасың!» Бірақ мұндай сөздер бізді жақындатпайды — керісінше, арақашықтықты арттырады.

Бүгін мен сіздерге өз сезімдеріңізді ренішсіз айтуға және естіліп, түсінілуге көмектесетін құралды көрсетемін. Бұл — Мен-хабарлама жаттығуы. Мен + сезім + жағдай + өтініш/ниет. «Егер сабақтар орындалмаса, мен ашуланамын өйткені сенің мектепке дайын болғаның мен үшін маңызды.»

«Егер сен ұзақ уақыт үндемесең, мен уайымдаймын, өйткені сенің жағдайыңды білгім келеді.», «Маған сенің көмегің керек.»

Қатысушыларға нұсқаулық:

1. Әр қатысушыға жасөспірімге жиі айтатын жанжалды фразасы жазылған карточка беріледі (немесе өзі жазады).

(Мысалдар: «Ойнауыңды қашан қоясың!», «Сен бәрін тағы бүлдірдің!», «Сен мені әдейі ашуландырасың!»)

2. Тапсырма:

– Сол фразаны берілген формула бойынша Мен-хабарламаға ауыстыру.

– Қаласаңыз — өз мысалыңызды топпен бөлісіңіз.

Қатысушылар жұмысынан мысалдар:

«Сен мені сыйламайсың!» деген сөздің орнына «Сен сөйлесіп отырғанда кетіп қалсаң, мен ренжимін, өйткені мені тыңдағаның маңызды» деп айту қарым-қатынасты сақтауға көмектеседі.

«Сенің жауапкершілігің жоқ!» деген сөздің орнына «Егер сен кешігетінінді ескертпесең, мен уайымдаймын. Мен үшін сенің амандығың маңызды» деп айту жағдайды түсіністікпен жеткізеді.

«Сен мені шаршатып біттің!» деген сөздің орнына «Жауап болмағанда мен қатты күйзелемін. Мен біздің сабырлы сөйлескенімізді қалаймын» деп айту сезімді агрессиясыз білдіруге мүмкіндік береді.

Жұпта немесе шағын топта (2–3 адамнан) жұмыс:

- Әр қатысушы — 1–2 минут ішінде өз «қиын фразасын» айтып береді
- Топ мүшелері оны Мен-хабарламаға ауыстыруға көмектеседі
- Қажет болған жағдайда жүргізуші бағыт береді, мадақтайды, қолдау көрсетеді.

Педагог: «Егер сіз айыптаусыз өз сезіміңізден шығып сөйлесеңіз— жасөспірім жабылмайды, керісінше — естиді.

Оған “Мен шаршадым” дегенді қабылдау “Саған төзу мүмкін емес” дегеннен әлдеқайда жеңіл. Міне, бұл – ата-ана ретіндегі сіздің күшіңіз: осалдықты мойындай отырып, тұрақтылықты сақтау. Женуге емес – түсінуге ұмтылу. Тәрбиелеуге емес – сенімді қарым-қатынас орнатуға бағыттау.»

Қорытындылау: Өзіммен не алып кетемін? Не нәрсені басқаша жасап көремін?

«Біз сіздермен ауқымды әрі терең жұмыс атқардық. Қиын сезімдер, ауыр сөздер және кейде ренжітуі мүмкін, бірақ жасөспірімнің жанайқайын жеткізетін мінез-құлық туралы әңгімелестік. Сіздер “Мен-хабарламаларынан” бастап, күрделі сөздерді түсінікті тілге “аударуға” дейін жаңа тәсілдерді қолданып көрдіңіздер.» Енді әрқайсыңыз өз ішіңізге үңіліп, мына сұрақтарға жауап беріп көріңіздер:

- Мен өзім туралы не түсіндім?
- Жасөспірімім туралы не ұқтым?
- Ертеңнен бастап нені басқаша жасап көргім келеді?»

Нұсқаулық: Қатысушыларға карточка немесе қағаз таратыңыз. Қатысушылар келесі екі сұраққа жауап жазады:

– Бүгін мен үшін маңызды болған бір ой немесе сөйлем

– Үйде қолдануға дайын бір нақты әрекет

Ата-аналар жазуы мүмкін мысалдар:

«Жасөспірімнің айқайы — ашудан емес, ауырсынудан екенін түсіндім»

«Көбірек баламды тыңдап тырысамын»

«Сен тағы да...» дегенді айтпауға тырысамын»

«Ол мұнайғанда, қасында жай ғана болғым келеді»

«Егер сөйлескің келсе — мен жанындамын» деп айтуды әдетке айналдырамын».

8. Рефлексия. Қорытынды: “Жасөспірімге жылы лебіз”

Қорытынды: «Кездесуіміздің соңында сіздерге қарапайым, бірақ өте маңызды тапсырма ұсынғым келеді. Қазір өзіңіздің жасөспіріміңізді елестетіңіз. Мінез-құлқын емес. Дауды емес. Тек — өзін. Шынайы қалпында. Ол сіздің алдыңызда тұр делік., Оған тек бір сөйлем айту мүмкіндігі бар: қолдау, махаббат және құрметке толы сөйлем. Оны дауыстап айтуыңыз да мүмкін немесе ішіңізден, болмаса — үйге барып, хат жазуыңыз мүмкін. Ал қазір — жай ғана осы сөйлемді карточкаға жазып қойыңыз. Өзіңіз үшін. Ол үшін. Екеуіңіздің диалогыңыз үшін.

Нұсқаулық:

- Карточкаларды таратыңыз.
- Қатысушылардан бүгін жасөспіріміне айтқысы келетін бір қысқа сөйлем жазуын сұраңыз. Бұл сөйлем мынадай болуы мүмкін:

– «Мен жанындамын»

– «Саған мінсіз болу міндет емес»

– «Сен мен үшін маңыздысың»

– «Сен өзіңе сенбей тұрсаң да, мен сенімен мақтанамын»

– «Сенің сезімдерің мен үшін маңызды»

– «Сен жалғыз емессің»

(Егер топ қаласа — 1–2 қатысушы өз сөйлемімен дауыстап бөлісе алады. Бірақ тек өз еркімен.)

Педагог: «Жасөспірім әрдайым “рақмет” демеуі немесе сізді тыңдамай жатқандай көрінуі мүмкін, бірақ бұл мүлде немқұрайлылық емес. Сіз оны сыртқы дәрежеліктің ар жағынан түсінуге тырысқанда, ол қандай қиын сәтте де жанында сенетін адамы бар екенін сезінеді.»

X. АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫҚ ҚОЛДАУ

Ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) балалары бар ата-аналар көптеген қиындықтарға тап болады. Бұл жағдайлар эмоционалдық шаршауға, уайымға және күйзеліске алып келуі мүмкін. Маңыздысы өз-өзіне қамқор болу — бұл өзімшілдік емес, керісінше, балаға қолдау көрсету үшін қажетті ресурс.

1. Эмоционалдық күйзелістің алдын алу

Эмоционалдық күйзеліс — ұзаққа созылған күйзеліс кезінде туындайтын физикалық және психикалық шаршау күйі. Ол ашуланшақтықпен, үнемі шаршау сезімімен, балаға және қоршаған ортаға қызығушылықтың төмендеуімен көрінуі мүмкін.

Ата-аналарға маңызды ұсыныстар:

- Рөлдерді ажырату – тек ата-ана ретінде емес, өз мүдделеріңізге, достарыңызбен қарым-қатынасқа және демалысқа да уақыт бөлу.
- Көмек сұраудан қорықпау – отбасы мүшелерінен, педагогтерден және мамандардан қолдау сұрау.
- Демалысқа уақыт табу – 10–15 минут тыныштықта болу, серуендеу немесе кітап оқу күш-қуатты қалпына келтіруге көмектеседі.
- Ұқсас жағдайдағы адамдармен сөйлесу – тәжірибе алмасу, сезімдермен бөлісу күйзелісті азайтады.
- Жетістіктерге назар аудару – баланың және өзіңіздің тіпті кішкентай жетістіктеріңізді байқай білу.

2. Қайдан көмек іздеуге болады: Ата-аналарды педагогикалық қолдау орталықтары (АПҚО), қауымдастық қолдау топтары, мамандар, Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ).

Ата-аналар психологиялық-педагогикалық және ақпараттық қолдауды келесі жерлерден ала алады:

- Ата-аналарды педагогикалық қолдау орталығы – ата-аналарға білім беру, психологиялық кеңес және тәрбие мәселелері бойынша бағыт-бағдар беретін орталық. Мұнда мамандар баланың оқуындағы қиындықтарды талдап, ата-анамен бірге жеке қолдау жоспарын жасайды, тренингтер мен консультациялар ұсынады.
- Қауымдастық қолдау топтары – ЕББҚ бар балалардың ата-аналарына арналған қауымдастықтар. Онда тәжірибе алмасуға, кеңес алуға, түсінетін адамдармен сөйлесуге болады.
- Психологтар мен психотерапевтер – мазасыздық, кінә сезімі немесе шарасыздықпен күресуге көмектесетін мамандар.
- Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) – отбасыларға арналған көмек орталықтары, білім беру қорлары, ресурстық орталықтар. Олар кеңестер, тренингтер және психологиялық қолдау ұсынады.
- Жедел желілер – дағдарыс жағдайында ата-аналарға жедел психологиялық көмек көрсететін қызметтер. Қажетті жағдайда «111» Бірыңғай байланыс орталығына хабарласып, құпия және тегін психологиялық кеңес алуға болады.

3. Өзін-өзі реттеу мен өзіне қамқорлық жасау әдістері

Балаға қамқор болу ғана емес, өз күш-қуатыңызды қалпына келтіруге де уақыт табу маңызды.

Күйзелісті төмендететін қарапайым әдістер:

- Тыныс алу жаттығулары – терең тыныс алып, дем шығару мазасыздықты азайтады.
- Физикалық белсенділік – серуендеу, жеңіл жаттығу немесе йога босаңсуға көмектеседі.
- Эмоциялар күнделігі – сезімдеріңізді жазып отыру оларды жақсы түсінуге және шешім табуға септігін тигізеді.

- Босаңсу рәсімдері – шай ішу, сүйікті музыка тыңдау немесе кітап оқу эмоционалдық тепе-теңдікті қалпына келтіреді.
- Алғыс білдіру тәжірибесі – өмірдегі жағымды сәттер мен баланың жетістіктеріне назар аудару.

Ата-аналарға қолдау жүйесін құру және өзіне қамқор болу дағдыларын дамыту – тек күйзелісті азайтуға емес, сонымен қатар ЕББҚ бар баланы тәрбиелеуде төзімді болуға көмектеседі.

XI. ИНКЛЮЗИЯЛЫҚ ҚОҒАМДАСТЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӨНІНДЕГІ КЕҢЕСТЕР

Инклюзияға бағытталған білім беру кеңістігін қалыптастыру — бұл тек ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) балалар үшін оқу ортасын бейімдеу ғана емес, сонымен қатар барлық білім беру процесіне қатысушылар арасында түсіністік, құрмет пен қолдау атмосферасын дамыту. Инклюзияны сәтті жүзеге асыру үшін оқушылар, педагогтер және ата-аналар арасындағы тиімді өзара әрекеттестік маңызды.

1. Сыныптастар мен ата-аналарды инклюзия процесіне қалай тартуға болады
Ақпараттандыру және түсіндіру жұмыстары

- Түрлілік, төзімділік және ЕББҚ бар балалардың ерекшеліктері туралы сынып сағаттарын, кездесулер мен дәрістерді ұйымдастыру.
- Оқушылар мен педагогтерге арналған инклюзивті қарым-қатынас бойынша тренингтер өткізу.
- Интерактивті әдістерді қолдану: ойындар, пікірталастар, тақырыптық фильмдерді қарау және талдау.

Бірлескен әрекетке жағдай жасау

- ЕББҚ бар балаларды топтық жобаларға, үйірмелерге, спорттық секцияларға қосу.
- Сыныптастар арасында тәлімгерлікті дамыту: бір-біріне көмектесу, қолдау көрсету және бірге үйрену мүмкіндігін ұсыну.
- Балалар мен ата-аналарға арналған ортақ іс-шаралар өткізу (мысалы: отбасылық фестивальдер, шеберлік сабақтары, инклюзивті байқаулар).

Ата-аналарды қолдау

- Инклюзия тақырыбында ата-аналар жиналыстарын және пікірталастарды ұйымдастыру.
- Инклюзивті жобаларды әзірлеп, жүзеге асыратын бастамашыл ата-аналар топтарын құру.
- ЕББҚ бар және жалпы балалардың ата-аналарын біріктіретін кездесулер ұйымдастыру — бұл үрей мен стереотиптерді жоюға көмектеседі.

2. Инклюзивті өзара әрекеттестіктің сәтті мысалдары

Сыныптық тәлімгерлік

Кейбір мектептерде "Шекарасыз достық" бағдарламасы жүзеге асырылуда. Мұнда оқушылар ЕББҚ бар сыныптастарына тәлімгер болады.

Мысалы, аутизм спектрінің бұзылысы бар балаға бір оқушы көмектесіп, оны мектеп өміріне бейімделуге, оқуға және әлеуметтенуге жетеледі.

Инклюзивті жобалар

Мектепте «Басқа әлемдегі бір күн» жобасын өткізуге болады, онда барлық оқушылар ЕББҚ бар балалар тап болатын жағдайларды бастан кешіп көреді (мысалы, көзді байлап тапсырма орындау, дыбысты әлсірететін құлаққап кию және т.б.). Бұл оқушыларға сыныптастарының ерекшеліктерін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Мектептегі инклюзия акциялары

Көптеген мектептерде инклюзивті білім беру күндері табысты өтуде. Оған ата-аналар, педагогтер және оқушылар қатысады. Ашық сабақтар, пікірталастар, флешмобтар мен тақырыптық көрмелер өткізіледі. Мұндай іс-шаралар балалар мен ересектер арасындағы өзара түсіністікті нығайтады.

3. Төзімділікті қалыптастырудағы мектептің рөлі

Педагогтерді оқыту

- Инклюзивті білім беру бойынша біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу.
- Инклюзивті қарым-қатынас стратегиялары бойынша оқыту семинарларын өткізу.

Мектеп ішінде құрметке негізделген мәдениетті қалыптастыру

- Изетті қарым-қатынас ережелерін қамтитын мектеп кодекстерін жасау.
- Төзімділік тақырыбын оқу бағдарламаларына енгізу.
- Қақтығыстарды шешіп, достық атмосфераны қолдайтын медиация қызметтерін дамыту.

Инклюзивті дәстүрлерді дамыту

- Инклюзивті мерекелер, квесттер, ойындар және жарыстар ұйымдастыру.
- ЕББҚ бар балаларға қолдау көрсетуге бағытталған бірлескен қайырымдылық акциялар өткізу.
- Әр түрлі білім беру қажеттіліктері бар балаларды біріктіретін волонтерлік бастамаларды дамыту.

ХІІ. ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) балаларды оқыту мен дамытуда заманауи технологиялармен қатар шығармашылық және арт-терапиялық әдістердің рөлі өте маңызды. Олар баланың эмоционалдық жай-күйін тұрақтандыруға, өзінің сезімін білдіруіне және сенімділігін арттыруға көмектеседі.

1. ЕББҚ бар балаларды оқытуға арналған цифрлық құралдар мен гаджеттер

Мобильді құрылғылар мен планшеттер

- Интерфейсті баланың қажеттіліктеріне қарай баптауға болады (қаріп өлшемін үлкейту, түстерді өзгерту, дауыс арқылы басқару).
- Оқу қосымшалары мен интерактивті тапсырмаларға қол жеткізуге мүмкіндік береді.
- Қосымша қолдау құралдарын ұсынады: еске салғыштар, таймерлер, тексеру парақтары.

Есту және көру қабілетінде бұзылыстары бар балаларға арналған арнайы құрылғылар

- Есту аппараттары мен кохлеарлық импланттар – естуі нашар балаларға сөйлеуді жақсырақ қабылдауға көмектеседі.
- Брайль-дисплейлер, сөйлейтін кітаптар, экран дикторлары – көруі нашар немесе мүлде көрмейтін балаларға ақпаратты қолжетімді етеді.

Бейімделген пернетақталар мен компьютерлік бағдарламалар

- Үлкейтілген немесе контрастты түсті пернелері бар арнайы пернетақталар – көру немесе қимыл-қозғалыс бұзылыстары бар балаларға ыңғайлы.
- Дауыс арқылы мәтін енгізу және мәтінді болжау жүйелері – сөйлеу немесе моторлық функциялары бұзылған балаларға көмектеседі.

2. Онлайн ресурстар, платформалар және қашықтан оқыту

Қазақстандық білім беру платформалары

- «Bilim Land» – мектеп оқушыларына бейімделген интерактивті курстар, тесттер және видео сабақтар.
- «Daryn Online» – білім беру материалдары мен видеодәрістер, соның ішінде ЕББҚ бар оқушылар үшін.
- «EDUS» (Қазақстанның білім беру платформасы) – оқу материалдары мен электрондық күнделіктерге қол жеткізуді ұсынады.
- «Күнделік» – ата-ана, мұғалім және оқушы арасындағы байланысты жеңілдететін электрондық журнал және күнделік жүйесі.

Ойын технологиялары және виртуалды шындық (VR)

- Интерактивті тәсіл арқылы когнитивтік және сенсомоторлық дағдыларды дамытады.
- Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлемді қолжетімді форматта тануға мүмкіндік береді (мысалы, Қазақстан мен басқа елдерге виртуалды экскурсиялар).

Қашықтан оқыту және аралас форматтар

- Мектепке күнде келуге мүмкіндігі жоқ балалар үшін тиімді.
- Дәстүрлі сабақтарды онлайн оқу, мұғалімдер мен психологтармен жеке кеңес алу арқылы толықтыруға болады.

3. Шығармашылық және арт-терапиялық әдістер

- *Қуыршақ терапиясы (кукольная терапия)*. Бала өз сезімін қуыршақ арқылы жеткізеді, бұл вербалды коммуникациясы шектеулі балалар

үшін өте тиімді. *Мысал:* «Қуыршақпен диалог» ойыны – бала қуыршақ атынан сөйлейді, бұл ішкі шиеленісті азайтады.

- *Әуен-терапиясы (музыкотерапия).* Әуен эмоцияны реттеуге, көңіл-күйді көтеруге және сенсорлық интеграцияға ықпал етеді. *Қолдану жолдары:* тыныш әуендер арқылы релаксация, ырғақтық жаттығулар арқылы моторика мен сөйлеуді дамыту.
- *Сурет терапиясы (изотерапия).* Бала өз ойларын және сезімдерін сурет арқылы білдіреді. Бұл әдіс мазасыздықты төмендетеді және шығармашылық қабілеттерді дамытады. *Мысал:* «Менің көңіл-күйімнің түсі» жаттығуы – бала бүгінгі эмоциясын түстермен бейнелейді.

4. Технологияларды оқыту процесіне енгізу бойынша практикалық кеңестер

- ✓ Баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес құралдарды таңдау
  - Диагнозбен қатар баланың қабылдау деңгейін, өз бетімен ұйымдаса алуын және құрылғыларды пайдаланудағы ыңғайлылығын ескеру қажет.
  - Технологияны енгізбестен бұрын педагогтермен, психологтармен және ата-аналармен кеңескен жөн.
- ✓ Қауіпсіз цифрлық орта құру
  - Контент сүзгілерін орнату, экран алдында өткізетін уақытты бақылау.
  - Балаларды цифрлық қауіпсіздікке үйрету (жеке деректерді қорғау, интернеттегі қарым-қатынаста сақ болу және т.б.).
- ✓ Педагогтер мен ата-аналарды жүйелі түрде оқыту
  - Цифрлық технологияларды пайдалану бойынша семинарлар мен вебинарлар өткізу.
  - Ең тиімді құралдар туралы педагогтер мен ата-аналар арасында тәжірибе алмасу.

Заманауи технологиялар – Қазақстандағы ЕББҚ бар балаларды оқытуда үлкен мүмкіндік. Оларды сауатты қолдану баланың білім деңгейін, әлеуметтенуін және дербестігін арттыруға, сондай-ақ педагогтар мен ата-аналардың жұмысын жеңілдетуге ықпал етеді.

XIII. ТИІМДІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚҚА АРНАЛҒАН ҚОСЫМША МАТЕРИАЛДАР

Ерекше білім беру қажеттілігі бар (ЕББҚ) балалардың ата-аналарымен жұмыс барысында күнделікті өмірде қолдануға болатын қолжетімді, нақты құралдар ұсыну өте маңызды. Төменде педагогтер, психологтар мен білім беру ұйымдарының әкімшілігі пайдалана алатын жадынамалар, чек-парақтар және алгоритмдер келтірілген.

1. Ата-аналарға арналған жадынама: «ЕББҚ бар баланы оқуда қалай қолдау керек?»

✓ Төзімді болыңыз – бала баяу үйренуі мүмкін, бірақ сіздің қолдауыңыз арқылы ол жетістікке жете алады.

✓ Күн тәртібін қалыптастырыңыз – нақты жоспар балада алаңдаушылықты азайтады.

✓ Қарапайым сөйлеңіз – қысқа әрі нақты нұсқаулар ұзақ түсіндіруден тиімдірек.

✓ Көрнекі құралдарды пайдаланыңыз – карточкалар, схемалар, пиктограммалар ақпаратты жеңіл қабылдауға көмектеседі.

✓ Тек нәтижеге емес, күш-жігерге мақтаныз – кішкентай табыстар да мадақтауға тұрарлық.

✓ Мектеппен байланыста болыңыз – мұғалімдермен тұрақты байланыс орнатып, жетістіктер мен қиындықтарды бірге талқылаңыз.

2. Чек-парақ: «Баланы мектепке қалай дайындау керек?»

Физикалық дайындық: Балада қажет рюкзак, ыңғайлы киім, дәптерлері мен қаламдары бар. Эмоциялық дайындық: мектепте не болатынын біледі, көмек қажет болғанда кімге жүгіну керегін түсінеді. Өз-өзіне қызмет ету дағдылары: Киіне алады, ланчбоксты аша алады, дәретхананы пайдалана алады.

Қарым-қатынас дағдылары: Көмек сұрай алады, өз тілегі мен қажеттілігін жеткізе алады. Нұсқаулыққа бағына білу: қарапайым тапсырманы орындай алады (мысалы: «Дәптеріңді ашып, күнді жаз»).

3. Балаға арналған әрекет алгоритмдері (карточкалар)

Көмек сұрау тәртібі:

1. Үлкен адамға бар.
2. «Маған көмек керек» деп айт.
3. Қиын болған жерді түсіндір.
4. Жауапты тыңдап, тапсырманы тағы бір рет орындауға тырыс.

Уайыммен күресу жолдары:

1. 5 рет терең тыныс ал.
  2. 10-ға дейін сана.
  3. Өзіңді құшақта немесе алақаныңды қыс.
  4. Өзіңе «Менің қолымнан келеді» деп айт.
4. Педагогтерге арналған жадынама: «ЕББҚ бар оқушыға қалай көмектесу керек?»

Сабырмен, баяу сөйлеңіз – бала тапсырманы жақсырақ түсінеді. Қарапайым, нақты нұсқаулар беріңіз – алдымен түсіндіріңіз, содан кейін орындалуын тексеріңіз. Тапсырмаларды кезең-кезеңмен бөліңіз – балаға оны орындау жеңіл болады. Орындалуға көбірек уақыт беріңіз – ЕББҚ бар баланы асықтыруға болмайды. Қолайлы атмосфера құрыңыз – бала қателесуден қорықпауы керек.

5. Оқушыны жеке қолдау жоспары (ЖҚЖ)

Бала туралы мәлімет:

Аты-жөні:

Жасы, сыныбы:

Диагнозы (бар болса):

Ақпаратты қабылдау ерекшеліктері: (мысалы: ауызша жақсы қабылдайды, көрнекі материал арқылы жақсы түсінеді және т. б.)

Оқу үдерісіндегі қиындықтары: (назарын шоғырландыруда қиындық, оқудағы кешігулер, моторика мәселелері және т. б.)

Қолдау әдістері: (жеке кеңестер, бейімделген тапсырмалар, арнайы құралдарды қолдану)

Ата-анамен өзара әрекет формалары: (апталық кеңестер, онлайн чат, ата-аналар жиналысы)

6. Кесте «ЕББҚ бар баланың мінез-құлқына қалай жауап беру керек»

Жағдаяттар	Не істеу керек	Неден аулақ болу керек
Бала нұсқауларды тыңдамайды	Бала сізге қарап тұрғанына көз жеткізіңіз, қысқа сөйлемдермен сөйлеңіз, көрнекі нұсқауларды қолданыңыз.	Бір нәрсені қайта-қайта қайталамаңыз, ұзақ әрі күрделі сөйлемдермен сөйлемеңіз.
Бала ренжулі және жұмыс істегісі келмейді	Эмоциясын білдіруге мүмкіндік беріңіз (сурет, ым-ишара, мимика), үзіліс ұсыныңыз немесе тапсырманың форматын өзгертіңіз.	Бірден тапсырманы орындауды талап етпеңіз, оның сезімдерін елемей қоймаңыз.
Бала сыныптастарымен қарым-қатынас жасағысы келмейді	Ыңғайлы әрекет түрлерін табыңыз (бірлескен ойындар, жұптық тапсырмалар), байланыс орнатуға тырысқаны үшін мақтаңыз.	Қарым-қатынасқа мәжбүрлемеңіз, елемей тастамаңыз.
Бала эмоциясын бақылай алмайды	Өзін-өзі реттеу әдістерін қолданыңыз (терең тыныс алу, тактильді ойыншықтар), уақытша жалғыз қалуға мүмкіндік беріңіз.	Ұрыспаңыз, дауыс көтермеңіз.

7. Әлеуметтік дағдыларды дамытуға арналған карточкалар

Сыныптасыңа қалай жақындап, әңгімелесуді бастауға болады?

1. Адам бос па, жоқ па – соны қарап ал.
2. Жақындап барып: «Сәлем, бірге ойнауға бола ма?» – деп айт.
3. Жауабын тыңда және оның шешіміне құрметпен қара.

Өтінішті қалай дұрыс білдіруге болады?

1. Не қалайтыныңды ойлан.

2. Сабырмен әрі нақты айт: «Маған ... болады ма?»
 3. Жауапты күтіп тұр, сөзін бөлме.
 8. Ата-аналарға арналған дайын үлгілер
 «Бала жетістіктерінің күнделігі» Балаңыздың әр күнгі кішкентай жеңістерін жазып отырыңыз:

 Күні	 Жетістігі	 Біз қалай атап өттік
25.03	Мұғаліммен өзі амандасты	Мақтап, күлімдедік

«Мұғалімге хат» (Мұғалімді баланың ерекшеліктері жайлы алдын ала хабардар ету үшін)

Құрметті [мұғалімнің аты-жөні],
 Менің атым [ата-ананың аты], мен [балаңыздың аты] ата-анасымын. Менің баламның [ерекшеліктері] бар. Ол [тиімді әдістер] арқылы жақсы оқиды. Егер қиындықтар туындаса, оған [қолдау тәсілдері] көмектеседі.
 Сізге еңбегіңіз бен қолдауыңыз үшін алғыс айтамын!

9. Мектепке арналған шағын әдістемелік ұсынымдар
 ЕББҚ бар балаларға мектеп ортасын қалай бейімдеу керек?

- ✓ Кедергісіз орта ұйымдастыру (пандустар, тұтқалар).
- ✓ Демалуға арналған «тыныш аймақтарды» қарастыру.
- ✓ Бейімделген оқу материалдарын қолдану.
- ✓ Сыныптастардың бірін «тәлімгер» ретінде белгілеу.

Сыныпты ЕББҚ бар балалар жайлы қалай хабардар ету керек?

- ✓ Интерактивті сынып сағатын өткізу.
- ✓ Достық пен айырмашылықтар туралы кітаптар мен мультфильмдерді қолдану.
- ✓ Қалай көмектесу керектігін түсіндіру (аяушылықсыз және шынайы қолдаумен).

10. Педагогтерге арналған кеңестер (ЕББҚ бар балалармен жұмыс істеу үшін)

- ❖ Материалды түсіндірудің баламалы тәсілдерін қолданыңыз (аудио, сызба, бейне).
- ❖ Оқу мақсаттарын ата-аналармен бірге талқылап, жоспарды қажетіне қарай түзетіңіз.
- ❖ Тек қателіктерді емес, жетістіктерді де байқауға тырысыңыз.
- ❖ ЕББҚ бар балаға сыныптастарының оң көзқарасын қалыптастырыңыз.

XIV. Ұсынылатын әдебиеттер

Педагогтер мен мамандарға арналған кітаптар

1. Бейтс Б. – *«Арнайы білім беру: мұғалімдерге арналған нұсқаулық»*. – ЕББҚ бар балалармен жұмыс істеудің практикалық әдістері.
2. Гринспен С., Уайдер С. – *«Дамуда қиындығы бар бала»*. – Аутизм спектріндегі бұзылыстар (РАС), зейіннің тапшылығы мен гиперактивтілік синдромы (СДВГ) және басқа да ерекшеліктері бар балаларға жекелей көзқарас.
3. Анохина Т.В. – *«Интеллектуалдық бұзылыстары бар балаларды оқыту»*. – Бейімделген оқыту әдістемелері.
4. Мерсер Ж. – *«Даму ерекшеліктері бар балалар»*. – Білім беру ортасындағы психологиялық қолдау.
5. Марценковская Т.Д. – *«Ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу»*.

Ата-аналарға арналған кітаптар

1. Лебединская К.С. – *«Даму ерекшелігі бар баланы түсіну жолдары»*.
2. Лури М. – *«Балаға мектепке бейімделуге қалай көмектесуге болады?»*
3. Д. Сигел, Т. Брайсон – *«Айғауыс тәрбие»*. – Ерекше балаларды тәрбиелеудің тиімді стратегиялары.
4. Грант Г., Ривз Д. – *«Зейіннің тапшылығы мен гиперактивтілік синдромымен (СДВГ) баланы тәрбиелеу: ата-аналарға арналған нұсқаулық»*.
5. Аттиус Л. – *«Балаңызбен дұрыс қарым-қатынас: күрделі жағдайларға арналған қарапайым стратегиялар»*.

Ғылыми және нормативтік дереккөздер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы – инклюзивті білім беруді реттейді. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400001143>
2. ЕББҚ бар балаларға арналған жалпыға міндетті орта білім беру мемлекеттік стандарты – бейімдеу талаптарын қамтиды. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031>
3. Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция (Қазақстанда 2015 жылы ратификацияланған). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288>
4. ҚР Оқу-ағарту министрлігінің инклюзивті білім беру мәселелері бойынша бұйрықтары. <https://special-edu.kz/news/85/single/366>
5. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) ЕББҚ бар балалардың дамуы жөніндегі зерттеулері.